

Міністерство освіти і науки України

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Факультет соціальних наук та соціальних технологій

Кафедра політології

Бакалаврська робота

Освітній ступінь – бакалавр

На тему: **«РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ В УКРАЇНІ:
ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЗАПОРІЗЬКОЇ ТА ЧЕРНІГІВСЬКОЇ
ОБЛАСТЕЙ»**

Виконала: студентка 4-го року навчання

Спеціальності 052 Політологія

Чечель Рената Олександрівна

Керівник Кисельов С.О.,

Кандидат філософських наук, доцент

Рецензент Амельченко Н.А.

Бакалаврська робота захищена

З оцінкою _____

Секретар ЕК _____

« » _____ 20__ р.

Київ – 2024 р

ЗМІСТ

Вступ.....	3.
РОЗДІЛ I. Поняття соціального капіталу.....	7.
1.1 Теоретичні витоки поняття «соціального капіталу».....	7.
1.2 Розвиток поняття «соціального капіталу» в роботах Р. Патнема.....	15.
1.3 Погляди на поняття «соціального капіталу» в роботах українських дослідників.....	23.
1.4 Висновки до підрозділу.....	27.
РОЗДІЛ II. Емпіричні дані щодо розвитку соціального капіталу в Запорізькій та Чернігівській областях за критеріями Р. Д. Патнема.....	30.
2.1 Політична участь.....	30.
2.2 Громадянська участь.....	34.
2.3 Релігійна участь.....	37.
2.4 Неформальні соціальні зв'язки.....	39.
2.5 Волонтерство та благодійність.....	40.
2.6 Довіра та взаємність.....	44.
2.7 Висновки до підрозділу.....	46.
РОЗДІЛ III. Порівняння розвитку соціального капіталу в Запорізькій та Чернігівській областях.....	48.
Висновки.....	54.
Список використаної літератури.....	57.
Анотація	

ВСТУП

Актуальність теми дослідження: Україна є молодою демократією, що активно будує свої інституції за зразком правової європейської держави. Однак універсальні реформи не є панацеєю для демократизації країни, оскільки на ефективність їх впровадження впливають політичні, історичні та соціокультурні особливості областей. Ефективність та інституційний успіх у громадах зумовлені зокрема місцевим контекстом, політичною культурою та традиціями взаємодії на місцях.

Американський соціолог і політолог Р. Патнем, на прикладі Італії, доводить, що громадянськість та соціальний капітал є ключовими чинниками, що впливають на розвиток самоврядування в регіонах. Активне громадянське суспільство та розвиненість мереж соціальних зв'язків великою мірою обумовлені саме розвитком соціального капіталу, який поліпшує людські взаємовідносини та сприяє співпраці задля отримання суспільних благ та взаємних індивідуальних вигод. Саме відмінності в потенціалі, накопичені та проявах соціального капіталу в регіонах зумовлюють громадські традиції участі та рівень розвитку громадянського суспільства в італійських провінціях. Важливо зазначити, що соціальний капітал є засадничим чинником економічного зростання держави. Р. Патнем стверджує, що з огляду на історичні приклади, заможне економічне становище регіонів не обов'язково обумовлює їх громадянськість, але громадянськість регіону точно сприяє його багатству¹.

Дослідження соціального капіталу в Україні, як на державному так і на місцевому рівнях має великий потенціал для розвитку ефективного врядування, впровадження успішної внутрішньої політики та економічного розвитку країни. Розуміння зв'язку між формуванням соціального капіталу та процвітанням громади дозволяє підвищити ефективність дій інституціональних реформ на

---

¹ Putnam R. D. The Prosperous Community. *The American Prospect*. 1993. Vol. 4, no. 13., p.6

місцевому рівні, а також стимулювати розробку та впровадження нових державних політик спрямованих на розвиток громадянського суспільства та практик громадської участі в областях.

У цьому дослідженні проведено компаративний аналіз розвиненості соціального капіталу в північно східному та південно східному регіонах, а саме в Запорізькій та Чернігівській областях України. Ці області є репрезентативним прикладом регіональних відмінностей в Україні, адже північна та південна частини України мають свої культурні, традиційні та історичні особливості.

Дане дослідження охоплює *хронологічні рамки* від 2014 до 2021 року. Адже події 2014 року, такі як Революція гідності, окупація Криму та початок війни в ОРДЛО стали каталізаторами значущих трансформацій у розвитку соціального капіталу та громадянськості в Україні.

Внаслідок розгортання повномасштабної військової агресії Росії в Україні, наша країна зараз переживає неординарні кризові умови. Політичний, соціальний та безпековий ландшафт є вкрай мінливим та підданим впливу зовнішнього фактору військових дій. Отже, порівняння відбувається згідно з даними, зібраними в стабільних та не кризових умовах, в ситуації, коли вплив зовнішніх факторів на суспільні процеси є мінімальним.

Мета дослідження: порівняти рівень розвитку соціального капіталу у Чернігівській та Запорізькій областях.

Для досягнення поставленої мети ставляться такі **дослідницькі завдання:**

- Розкрити в роботі різні підходи дослідження соціального капіталу
- Визначити емпіричні дані в Запорізькій та Чернігівській областях
- З'ясувати рівень розвитку соціального капіталу Чернігівської та Запорізької областей

Об'єкт дослідження: соціальний капітал в Запорізькій та Чернігівській областях України

Предмет дослідження: розвиненість соціального капіталу в Запорізькій та Чернігівській областях України

Методологія: Дослідження базується на методології запропонованій Р. Патнемом в роботах «Творення демократії. Традиції творення громадської активності в сучасній Італії» та “Bowling Alone”, а також П. Бурдьє, Дж. Коулмана, Ф. Фукуями та українських науковців А. Колодій, Г. Зеленько та О. Демкова. Методологія Р. Патнема, побудована на неотоквіліанському підході важливості інституцій для розвитку демократії, дозволяє виокремити критерії які дають можливість обрахувати соціальний капітал в областях за допомогою емпіричних статистичних даних. Р. Патнем у своїй роботі звертається як до кількісних, так і до якісних показників для підтвердження своїх гіпотез щодо розвитку обраних регіонів Італії. Ця методологія гармонійно поєднує кількісні та якісні аспекти роботи автора комбінуючи різні методи, задля розуміння ключових відмінностей в громадянськості італійського суспільства різних регіонів. Робота “Bowling Alone” зосереджена саме на прицільному дослідженні соціального капіталу в Америці, а саме тенденціям його зменшення серед американців протягом другої половини ХХ століття. Науковець на основі розроблених ним критеріїв аналізує громадянськість та соціальні зв’язки в Америці. Дане дослідження соціального капіталу населення Запорізької та Чернігівської областей, значною мірою спирається на методологію описану вище. В першому розділі застосовано описовий метод для викладення різних підходів до вивчення поняття соціального капіталу. Також в роботі застосовано методи аналізу та індукції, що дозволяють всебічно дослідити поняття соціального капіталу, узагальнити його суть та викласти в роботі різні підходи до його вивчення. В емпіричній частині роботи застосовується статистичний метод, що дає можливість підтвердити теоретичні здогадки, щодо нерівномірного розвитку інститутів в північних та південних регіонах. Задля порівняння соціального капіталу в Запорізькій та Чернігівській областях використовується компаративний метод, що дозволяє відслідкувати подібність

та відмінність у побудові соціального капіталу в цих областях. Комбінування цих методів дозволяє зробити комплексний висновок щодо розвитку соціального капіталу в обраних областях.

Джерельна база дослідження: в роботі використано дані Центральної виборчої комісії та результати дослідження «Слово і Діло», щодо явки на виборах; масив даних Світового дослідження цінностей 7-ї хвилі (2017-2020), стосовно участі в релігійних, благодійних, культурних, спортивних та інших організаціях, а також показників генералізованої довіри в Запорізькій та Чернігівській областях; результатів дослідження USAID, щодо реєстрації осередків благодійних та громадських організацій; дані Державної служби статистики стосовно участі та діяльності громадських організацій Запорізькій та Чернігівській областях; дані Pew Research Center стосовно релігійності українців; результати дослідження Українського центру економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова, щодо волонтерства, благодійності та участі в релігійних та церковних організаціях.

Структура та обсяг дипломної роботи: робота складається зі вступу, трьох розділів, що включають до себе одинадцять підрозділів, висновків, списку використаної літератури. Обсяг роботи – 62 сторінки.

I. ПОНЯТТЯ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ

1.1. ТЕОРЕТИЧНІ ВИТОКИ ПОНЯТТЯ «СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ»

Концепт соціального капіталу представляє собою важливу матрицю сприйняття в сучасній науковій дискусії, що стосується різноманітних галузей знань. Широкий спектр застосування цього концепту дозволяє використовувати його як фундаментальну теоретичну рамку в політології, соціології, економіці та інших суміжних дисциплінах. Соціальний капітал є засадничим аспектом для функціонування демократії та її інститутів, адже характеризує складну взаємозалежність міжособистісних взаємозв'язків людей, економічного благополуччя та демократичної політичної культури.

Вперше поняття соціальний капітал зустрічається в працях французького соціолога П'єра Бурдьє². П. Бурдьє наголошує на важливості поняття капіталу в конструктивно складному світі, адже капітал є «накопиченою працею», що може бути як в матеріальній/об'єктивованій так і інкорпорованій/втіленій формі, дозволяє особам або групам яким вона належить, контролювати енергію суспільства³. Дослідник розробив фундаментальну теорію, суть якої полягає в тому, що для розуміння структури сучасного світу поняття капіталу варто розглядати не лише як строго економічну категорію, однак як культурну та соціальну також. І хоча економіка часто розглядає взаємодії в світі як процеси, що орієнтовані лише на меркантильну максимізацію власного прибутку, а всі інші взаємодії вважає неекономічними, Бурдьє говорить про те, що капітал має позаекономічну природу та вводить в обіг поняття культурного та соціального капіталу, що існують разом з економічним капіталом⁴. Економічний капітал є, у вузькому сенсі грошима, або ж тим, що може бути негайно конвертованим в них. Такі речі можуть офіційно бути затвердженими у формі права власності. Культурний капітал – це індивідуальні знання та навички людини, що можуть офіційно бути підтверджені рівнем освіти.

---

² Степаненко В. Громадянське суспільство: дискурси і практики. Київ : Ін-т соціології НАН України, 2015., с.127

³ Bourdieu P. The Forms of Capital / Pierre Bourdieu // Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education / Pierre Bourdieu. – Westport: Greenwood, 1986, p.15

⁴ Ibid., p.16

Соціальний капітал, автор визначає як мережі соціальних зв'язків та забов'язань між індивідами, що можуть інституціалізуватись через привілейований соціальний титул людини у соціумі⁵. На прикладі нерівних навчальних досягнень дітей, що походять з різних соціальних класів, автор дійшов до висновку, що культурний капітал індивіда, в даному випадку у вигляді освіти, залежить як від економічного так і від соціального капіталу, який може бути успадкованим та становити підґрунтя для розвитку культурного капіталу учня.

П.Бурдьє визначає соціальний капітал як «сукупність фактичних або потенційних ресурсів, які пов'язані з володінням довговічною мережею більш менш інституціалізованих стосунків взаємного знайомства та визнання, або іншими словами, з членством у групі, яка забезпечує кожному з її членів підтримку капіталу у колективній власності»⁶. Існування цих мереж підтримується матеріальними або символічними обмінами між учасниками цієї мережі. Членство в певній групі дає вигоди індивідам в мережі цієї групи та утримує їх в ній, хоча це не завжди усвідомлюється самими індивідами. П. Бурдьє наводить приклад елітних клубів, членство в яких дає матеріальні переваги та можливості користування певними послугами, що доступні лише членам цих клубів⁷. Однак, така мережа стосунків може бути окреслена і в більш загальних суспільних категоріях, таких як сім'я, школа, плем'я, партія тощо. Ці групи не є окресленими за замовчуванням, адже часто навіть створення молодого сім'ї в деяких культурах є справою колективною, задля обрання підходящих кандидатів, для включення в свою мережу. Індивід, що має великий капітал (культурний, соціальний або економічний) є бажаним членом для інших груп, а отже може легше будувати, зберігати та примножувати наявний капітал.

Обидва види нематеріального капіталу потенційно можуть бути конвертовані в економічний капітал. З точки зору економічної теорії, він лежить в основі та стимулює здобуття та накопичення символічних видів капіталу задля подальшої їх

---

⁵ Ibidem, p.16

⁶ Ibid., p.21

⁷ Ibid., p.22

конвертації на блага індивідів. Конвертація соціального капіталу на конкретні блага є довготривалим процесом та потребує часу та зусиль для вибудови та зберігання стійких зв'язків в мережах, таких як визнання та довіра. І хоча час та ресурси, що людина витрачає на підтримку та примноження соціального капіталу є безоплатними, та можуть навіть здатися марним, варто розглядати це як інвестицію, яка в майбутньому може примножити статки. Так наприклад, Р. Патнем говорить що економічне становище регіону напряду корелює з його рівнем розвитку громадянського суспільства. Дослідник стверджує, що економічно заможні суспільства такі, саме тому, що вони громадянські⁸.

Таке перетворення соціального капіталу є стимулом для побудови різних неформальних соціальних стратегій, однак супроводжується ризиком, що обумовлений ступенем невизначеності їх умов⁹. Отже, деякі міжлюдські контракти можуть не відтворитись так як було очікувано.

Свій розвиток поняття соціального капіталу здобуло у подальших дослідженнях Джеймса Коулмана, що розглядав соціальний капітал насамперед як ресурс для дії. Він об'єднує соціологічний та економічний підходи, пояснюючи соціальний капітал через призму теорії раціональної дії та обміну¹⁰. У своїй роботі «Social Capital in Creation of Human Capital» автор продемонстрував вплив людського капіталу батьків на успішність дітей в школі і подальшому житті. Він статистично підтверджує, що тісні зв'язки між батьками та дітьми (соціальний капітал) значно знижують ймовірність того, що дитина кине школу, а не залишиться до її закінчення.

Дж. Коулман говорить, що з точки зору раціональної дії, «в якій кожен актор має контроль над певними ресурсами та інтерес в певних ресурсах та подіях, соціальний капітал є особливим видом ресурсу, що доступний актору»¹¹. Автор зазначає, що

---

⁸ Putnam R. D. The Prosperous Community. The American Prospect. 1993. Vol. 4, no. 13, p.6

⁹ Ibid., p.25

¹⁰ Степаненко В. Громадянське суспільство: дискурси і практики. Київ : Ін-т соціології НАН України, 2015., с.128

¹¹ Coleman J. S. Social Capital in the Creation of Human Capital. American Journal of Sociology. 1988. Vol. 94. p.98

соціальний капітал відрізняється від інших форм капіталу тим, що він втілений через відносини між людьми, а не належить конкретній особистості чи відноситься до її матеріальних статків. Така суть соціального капіталу робить його найменш відчутним в порівнянні з людським капіталом (human capital), що проявляється в навичках та здібностях. Однак так само як і інші види капіталу, людина може використовувати його для досягнення своїх цілей – група, що має довірливі та надійні зв'язки між собою має перевагу над групою, яка цих показників не має. Вищесказане свідчить про те, що соціальний капітал є продуктивною силою¹². Хоча Дж. Коулман концентрується на вивченні саме індивідуального соціального капіталу, він відмічає, що компанії, організації, підприємства тощо, також можуть бути акторами (корпоративними), а відносини між ними відповідно становлять соціальний капітал¹³.

Дж. Коулман зазначає, що концепція соціального капіталу ілюструє функцію відносин між людьми в соціумі, як їх цінність для людей як ресурсів/інструментів для досягнення своїх цілей¹⁴. Він говорить про те, що соціальний капітал може проявлятися в різних формах, так як зобов'язання, очікування, та надійність структур, інформаційні канали, норми та ефективні санкції. Говорячи про зобов'язання, очікування та надійність структур, автор проводить аналогію з накопиченням фінансового капіталу та порівнює зобов'язання з кредитними квитанціями. Індивід А надає послугу індивіду Б, очікуючи, що пізніше індивід Б взаємно виконає якусь послугу. Тобто соціальний капітал являє собою в такому випадку контракт (очікування та зобов'язання) між індивідами на надання взаємних послуг в майбутньому. Таке накопичення очікувань та зобов'язань схоже на накопичування фінансового капіталу, адже послуга яку надає індивід А можна сприймати як кредитну квитанцію дану індивіду Б. Що більше таких послуг робить індивід А, тим більше умовних «боржників» він має, очікуючи, що колись вони виконають свою

---

¹² Ibid., p.98

¹³ Ibid., p.98

¹⁴ Ibid., p.101-102

частину угоди. «Працювати» такі контракти зможуть в тих спільнотах в яких є відповідна нормативна структура, щодо надійності та обов'язковості дотримання таких угод.

Дж. Коулман говорить, що соціальний капітал може мати форму інформаційних каналів. Для скорочення витрат на отримання інформації, необхідної для подальших дій індивіда, можливо використовувати соціальні зв'язки, які існують для інших цілей¹⁵. Здобуття певної інформації займає певні ресурси, однак не завжди ми готові інвестувати в це свій час, увагу, гроші тощо. Людина, що хоче бути в курсі новин в різноманітних сферах може здобувати інформацію про них від членів її мережі зв'язків які цю інформацію мають. Прикладом цього може бути науковець, що хоче знати про дослідження в інших галузях. Він може заощадити час на дослідження кожної галузі окремо, використовуючи свою мережу зв'язків, дізнаючись новини зі спілкування з колегами.

Підтримка норм та ефективні санкції також становлять форму соціального капіталу у суспільстві, адже сприяють підтримці соціального порядку. Існування та дотримання певних домовленостей кожним окремим членом суспільства сприяє загальному суспільному благу. Однією з обов'язкових норм має бути певна закритість структури, яка обумовить здатність людей об'єднуватись задля підтримки цих норм та для того щоб покарати можливого порушника порядку¹⁶.

Всі ці форми соціального капіталу вказують на нерозривність соціального капіталу та громадянського суспільства в соціальній нормативній структурі. Адже саме розвинена громадянськість забезпечує дотримання угод та контрактів у мережах.

Відомим прикладом Дж. Коулмана, щодо функціонування соціального капіталу є ринок алмазів. Під час продажу та відправлення на оцінку дорогоцінного каміння,

---

¹⁵ Ibid., p.104

¹⁶ Ibid., p.107

торговці в більшості не послуговуються жодними офіційними гарантіями. Такий процес супроводжується ризиками неповної інформації, щодо доброчесності оцінювача, який під час такої передачі може викрасти або ж підмінити справжні камінці підробками. Однак страхування кожного такого контракту, через велику собівартість товару було б не вигідним. Саме тому, спільнота торговців є щільною соціальною мережею, в якій актори пов'язані не лише робочими стосунками, але є й етнічними, релігійними, родинними тощо. Міцний зв'язок між індивідами в мережі уможливорює проведення таких контрактів без додаткової витрати на страхування та гарантує дотримання обов'язків між учасниками. Недотримання контракту та нехтування взаємними зобов'язаннями в таких транзакціях, тягне за собою втрату зв'язків не тільки в робочому середовищі, а відповідно і в родинній, релігійній та громадській сферах¹⁷. Тобто в такому випадку, соціальні зв'язки стають своєрідним страхуванням та гарантом дотримання умовних договорів, адже у разі їх недотримання, на карті стоїть весь соціальний капітал людини в суміжних сферах.

Також Дж. Коулман наводить приклад матері шістьох дітей, що разом з сім'єю переїхала з Детройту до Єрусалиму, пояснюючи свої дії більшою свободою та безпекою її дітей. Таке судження обумовлене зокрема різницею в соціальному капіталі, який має матір та сім'я в обох містах. Нормативна структура в Єрусалимі за визначенням гарантує, що за дитиною, яка лишилась без нагляду, будуть слідкувати інші дорослі довкола неї, а той час як у більшості великих міст США, такої нормативної структури немає¹⁸. Іншими словами, соціальний капітал у певних містах, чи країнах, зумовлені широким переліком факторів, зокрема рівнем розвитку громадянськості, який уможливорює функціонування мовчазних взаємних домовленостей та умовних контрактів між людьми. Пізніше про це у своїх працях зазначає Френсіс Фукуяма: наявність соціального капіталу в групах скорочує

---

¹⁷Ibid., p.98-99

¹⁸Ibid., p.100

трансакційні витрати на функціонування формальних та неформальних інститутів у цих групах¹⁹.

Френсіс Фукуяма – видатний американський філософ та політолог, підходить до поняття соціального капіталу через поняття «довіри». Ф. Фукуяма, як і Р. Патнем, розглядає концепт йдучи від мікро до макро рівню, говорячи про його важливість для політичного життя суспільства.

Він стверджує, що з приходом інформаційної революції, ієрархічні формальні зв'язки в багатьох економічних галузях здається були підірвані. Організації та суспільство в цілому почало переходити до більш гнучких мережевих форм контрактів, які є потенційно є більш продуктивними. Але навіть доступ до великої кількості інформації про своїх партнерів не гарантує, що вони будуть чесними. Автор наголошує, що спільноти будуються на взаємній довірі, а ефективність роботи мереж в цих спільнотах залежить від ступеня довіри та соціального капіталу²⁰. Фукуяма визначає довіру як «очікування, що виникає в спільноті з регулярною, чесною та співробітницькою поведінкою, засноване на загальноприйнятих нормах, які розділяють всі члени спільноти»²¹. Відповідно, науковець визначає соціальний капітал як «здібність (сарабILITY), яка виникає внаслідок існування довіри до суспільства або в певних його частинах²². Така здатність виникає на всіх рівнях спільнот: від сім'ї до нації. Його формують та поширюють через культуру, релігію, традицію та історичні звички. Однак, автор зауважує, що з точки зору економічної науки, довіра не завжди є невід'ємною частиною виникнення взаємозв'язків в соціумі, адже люди можуть співпрацювати і з власних раціональних розрахунків у довгостроковій перспективі. Тобто приватний інтерес та формальні/правові контракти можуть компенсувати нестачу довіри та об'єднати незнайомців задля спільного блага²³.

---

¹⁹ Степаненко В. Громадянське суспільство: дискурси і практики. Київ : Ін-т соціології НАН України, 2015., с.132

²⁰ Fukuyama F. Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity. Simon&Scbuster, 1995. p.40-44

²¹ Ibid., p.44

²² Ibid.

²³ Ibid., p.44

Однак, найбільш ефективними є ті спільноти, що мають спільні етичні цінності. Нестача довіри в спільнотах призводить до того, що люди співпрацюють лише на основі формальних положень та правових механізмів, які треба узгоджувати, обговорювати та оскаржувати, що обтяжує взаємостосунки між людьми та веде до трансакційних витрат²⁴. Автор порівнює недовіру з своєрідним податком на взаємодію в суспільстві, який можуть не сплачувати ті, хто має високий рівень довіри.

Також автор вводить поняття «спонтанна комунікабельність» (*spontaneous sociability*), яка є найкориснішим підвидом соціального капіталу, адже дозволяє не лише існувати у вже створеній традиційній групі, а створювати нові мережі та асоціації. Спонтанна комунікабельність дає можливість наростити та примножити соціальний капітал в суспільствах з його нестачею²⁵. Основа для побудови соціального капіталу є різною, в деяких суспільствах основною формою об'єднання є сім'я, в інших добровільні асоціації або релігійні секти. Нарощування соціального капіталу, необхідного для такої спільноти, є тривалим процесом та потребує колективних зусиль, адже вимагає призвичаювання спільноти до моральних норм, етичних звичок, культивування таких соціальних чеснот як вірність, чесність та надійність.

Ф. Фукуяма досліджує кореляцію традицій накопичення соціального капіталу та економічного зростання країн. Традиції накопичення соціального капіталу включають в себе: традиції побудови його на сімейних стосунках чи добровільних асоціаціях, або, на противагу, історично притаманний деяким суспільствам індивідуалізм. Вони впливають на національну економіку, промисловість, розвиток бізнесу, фірм та загалом на економічну поведінку громадян. Автор стверджує, що високий рівень довіри в суспільствах стимулює виникнення великих організацій, допомагає скоріше адаптуватись до нововведень, технологічної модернізації та змін на ринках²⁶. Автор аналізує

---

²⁴Ibid., p.47

²⁵ Ibid.

²⁶ Ibid, p.51

таким чином розвиток економіки та суспільних традицій різних країн світу, зокрема Італії, посилаючись на ґрунтовне дослідження її громадянського суспільства проведене Р. Патнемом, методологія якого дозволила зробити кількісні висновки, щодо соціального капіталу.

1.2. Розвиток поняття «СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ» В РОБОТАХ Р. ПАТНЕМА

В попередньому підрозділі було розглянуто три фундаментальні погляди на теорію соціального капіталу та його роль в суспільстві, що сформували базис для розгляду цього поняття в подальших дослідженнях. Однак окреме місце у вивченні концепту соціального капіталу, мають праці американського політолога та соціолога Роберта Патнема, що будуть розглянуті у цьому розділі. Р. Патнем досліджує соціальний капітал через призму інституційних досліджень традицій формування громадянського суспільства в Італії та США. Методологія розроблена дослідником дає можливість кількісно виміряти такі абстрактні та невловимі, на перший погляд, категорії як громадянськість та соціальний капітал.

Р. Патнем пояснює складність побудови довіри в суспільствах на прикладі дилем колективної дії. Дилема в'язнів або трагедія спільного в теорії ігор ілюструють проблеми з якими стикаються люди коли постають перед вибором: діяти, базуючись на раціональному індивідуалізмі або співпрацювати для загального блага. У дилемі в'язнів, двох осіб підозрюваних у скоєнні злочину тримають окремо та пропонують їм однакові умови вибору: якщо перший підозрюваний викаже другого, то зможе уникнути покарання, однак, якщо він буде мовчати, але другий підозрюваний викаже його, то першого суворо покарають. Якщо викажуть обидва, вони отримають менше покарання, однак якщо мовчатимуть обидва – зможуть уникнути покарання взагалі. Отже, за відсутності можливості комунікувати між собою, вибір кожного з підозрюваних залежить від очікуваних дій іншого. Через неможливість скоординувати дії, індивіди діючи раціонально, у власних інтересах, часто обирають зраду, що призводить до невивідних, нераціональних наслідків, в той час як співпраця

принесла б обом бажаний результат. В трагедії спільного проблема полягає у тому самому: раціональні дії кожного окремого індивіда в групі призводять до не вигідних результатів для всієї групи. В «трагедії громадських земель», яку описує Р. Патнем, кожен пастух обирає використання ресурсів пасовиська для індивідуальної вигоди. Якщо один пастух обмежить свої дії, в той час як всі інші ні, програє лише він один. Однак наслідком є вичерпання ресурсу та виснаження земель від якого програють всі²⁷.

На прикладі цієї дилеми, Р. Патнем демонструє, що у суспільстві, співпраця є більш вигідною стратегією, однак що ж заважає людям співпрацювати для спільного блага? Вищенаведені приклади демонструють проблеми колективної дії, що виникають у суспільствах з нестачею соціального капіталу. Ці ситуації не означають, що сторони не хочуть співпрацювати або люди є недоброзичливими один до одного. Людина може хотіти співпрацювати, однак відсутність гарантій та переконань у такому ж, взаємному, виборі іншого актора перешкоджає. А отже недовіра до інших, а також невпевненість у тому, що вони довіряють тобі призводить до висновку, що співпраця не раціональна, що закінчується втратами для обох гравців. Відсутність надійних гарантій та санкцій, які будуть неодмінно застосовані до іншого гравця у разі недотримання їм слова, спричиняють асиметрію інформації, яка впливає на вибір акторів²⁸.

В класичній Гобсівській теорії вирішення таких проблем може бути покладене на державу-Левіафана, як арбітра в стосунках між людьми. Однак, залучаючи третю сторону не існує гарантій, що їй можна довіряти. Також, залучення примусу є менш вигідним, адже трансакційна вартість угоди збільшується, а отже ефективність підтримання довіри таким чином знижується²⁹. Р. Патнем наводить приклад південних регіонів Італії, де історично панувала монархія. Запроваджені санкції з боку монарха могли як сприяти загальному добробуту,

---

²⁷ Патнам Р. Д. Творення демократії: Традиції громадської активності в сучасній Італії / пер. В. Ющенко. Київ : ОСНОВИ, 2001, с.199-200

²⁸ Там само, с.200

²⁹ Там само, с.201

так і сприяти тільки добробуту правителя та владної верхівки. Таким чином, залучення третьої сторони не гарантує стабільну рівновагу у грі. Натомість, теорія ігор пропонує рішення для зростання шансу обрання гравцями сприятливого для обох варіанту. Необхідним для цього є повторюваність ігор, адже так гравці мають змогу переконатись у типі поведінки іншого актора, або покарати порушника у наступних раундах у разі не виправдання сподівань. Тобто, якщо люди будуть знову і знову виправдовувати довіру інших в різних ситуаціях та дотримуватись принципу взаємності, то соціальний капітал в такій мережі буде зростати, а отже і прагнення співпрацювати для спільної користі.

Якщо ж конкретну гру неможливо повторювати нескінченну кількість разів, то подолання дилем колективної дії залежить від соціального середовища в якому відбувається ця гра. Спільноти, що мають значні накопичення соціального капіталу, який складається з довіри, норм та мереж громадської активності мають більшу ефективність у вирішенні дилем колективної дії³⁰. Р. Патнем наголошує на розвитку спонтанної кооперації та ілюструє її прикладом кредитних спілок, що існують в багатьох країнах по всьому світу. Кожен з членів кредитної спілки вносить рівний щомісячний платіж і кожен місяць загальна сума внесків переходить одному з учасників, яку той може витратити за своїми потребами. Хоча раз на місяць гроші отримує одна людина зі спілки, учасники продовжують вносити свої платежі, аж поки черга не дійде до них знову. Дотримання зобов'язань є ключовим у роботі кредитної спілки, адже якщо її члени не будуть дотримуватись правил та норм, то вигода від її існування зникає як і сама спілка³¹. Звісно, що існує ризик, що хтось таки порушить зобов'язання, але саме тому відбір членів до спілки відбувається дуже ретельно: хороша репутація та попередня участь в іншій спілці суттєво підвищують шанси на вступ. Отже, якщо людина зрадить раз, то матиме наслідки в майбутньому. Таким чином, суворі вимоги щодо репутації та щільна мережа взаємозобов'язань мінімізують ризик того, що людина порушить правила. Для роботи кредитної

---

³⁰ Там само, с.202-203

³¹ Там само, с.203-205

спілки, учасники не обов'язково мають бути добре знайомими, щоб довіряти один одному. Учасники можуть довіряти незнайомцю, у випадку якщо довіряють іншій людині, яка запевняє, що довіряє йому. Таким чином взаємна довіра часто є «позиченою довірою»³². Такі соціальні зв'язки допомагають вирішити проблему асиметрії інформації. Соціальні зв'язки виступають заставою для отримання кредиту довіри, а отже накопичений соціальний капітал дає можливість розширити суму кредиту: що більший людина має соціальний капітал, то більше і швидше людина може примножувати його.

На відміну від матеріальних видів капіталу, які зменшуються, якщо людина їх використовує, соціальний капітал зростає, адже чим активніше та частіше люди взаємодіють та виявляють довіру один до одного, тим більше зростає рівень взаємної впевненості між ними. Спостерігаємо міцний взаємозв'язок між співпрацею та довірою, де високий рівень довіри сприяє співпраці, яка, у свою чергу, підтримує та посилює довіру, утворюючи таким чином циклічний процес. Таким чином, суспільства з високим ступенем довіри мають вищий рівень розвитку громадянського суспільства. Відповідно відбувається і зворотній процес, якщо людина не використовує та не укріплює таким чином свій соціальний капітал, то його дієвість зменшується, разом з гарантіями взаємної довіри. Саме тому, якщо недовіра між людьми вже існує, її важко позбутись, адже індивіди цілеспрямовано уникають взаємодій, які потенційно могли б довести зворотне³³.

Р. Патнем пише, що соціальна довіра, необхідна для співпраці, заснована не на обіцянках, а на діях та вчинках, адже саме вони дозволяють спрогнозувати поведінку іншого індивіда. Норми та мережі громадянської активності є тими факторами, що формують соціальну довіру. Існування у суспільстві норм знижує трансакційні витрати на укладення і дотримання договорів та загалом збільшує вигоду співпраці, оскільки учасники розуміють, що порушення норми

---

³² Там само, с.206

³³ Там само, с.207

матиме однакові наслідки для всіх. Р. Патнем стверджує, що найголовнішою з соціальних норм є взаємність. Він розділяє її на два види: збалансовану (специфічну) та генералізовану (розпорошену). Збалансована взаємність передбачає одночасний обмін еквівалентними товарами чи послугами. Простіше кажучи принцип: ти – мені, я – тобі. Генералізована взаємність означає неперервний обмін послугами, що не є «збалансованим» миттєво, проте відбувається базуючись на сподіванні, що послуга буде винагороджена в майбутньому, тобто у цій ситуації людина поєднує короткотерміновий альтруїзм та довготерміновий егоїзм. Норма генералізованої взаємності є надзвичайно важливою складовою соціального капіталу, адже саме вона продукує «кредит довіри» та допомагає вирішити дилеми колективної дії. Вона також тісно пов'язана з густою мережею соціального обміну, адже в мережах, де дотримання цієї норми само собою зрозумілим, довіра з'являється та розвивається, а договори укладаються легше, натомість зрада та недотримання договорів засуджується та перешкоджається всіма учасниками. Відповідно, наявність норми генералізованої взаємності залежить від попередніх моделей громадської активності³⁴.

Мережі громадської активності є формою соціального капіталу, вони характеризують горизонтальні взаємодії у спільноті³⁵. Чим більше суспільство має мереж громадської активності (асоціації, товариства, клуби, кооперативи тощо), тим тісніше люди перетинаються та взаємодіють у різних «ігрових» ситуаціях, а отже зростає ймовірність, що в такому суспільстві актори будуть співпрацювати в майбутньому. Мережі громадської активності уможливають повторюваність ситуацій взаємодій, полегшують зв'язок та надходження інформації про репутацію індивідів.

Традиції громадської взаємодії допомагають людям віднайти приклади успішних взаємозв'язків у минулому для подолання проблем колективної дії, що

---

³⁴ Там само, с.209-211

³⁵ Там само, с.211

виникають. Водночас регіони з низьким розвитком громадянського суспільства, звертаючись до історії не знаходять успішних прикладів, що тільки поглиблює кризу довіри. В регіонах зі слаборозвинутою громадянськістю вертикальні зв'язки переважають горизонтальні, однак в контексті розвитку соціальної довіри та співпраці, вони відіграють менш важливу роль. Вертикальні зв'язки в суті своїй передбачають відносини підпорядкування, а отже інформація доступна гравцям та зобов'язання в таких взаємодіях залишаються асиметричними. Таким чином, зв'язки типу патрон-клієнт породжують залежність, а не взаємність, передбачаючи експлуатацію з боку патрона та шахрайство з боку клієнта³⁶.

Важливо зазначити, що соціальний капітал існує як у приватному, так і у суспільному вимірі. Люди формують зв'язки виходячи з власних інтересів. Так наприклад, багато людей вдаються до нетворкінгу на ринку праці та знаходять роботу не завдяки, або не тільки завдяки, людському капіталу, тобто своїм знанням і навичкам, а саме завдяки знайомствам³⁷. Тобто соціальний капітал в такому випадку має індивідуальний вплив на людину, конвертуючись в економічні вигоди, допомогу, підтримку тощо. Говорячи про соціальний капітал в суспільному вимірі, ми маємо справу з «зовнішніми ефектами» мереж, що утворюються внаслідок нарощування соціального капіталу³⁸. Тобто вигоди від його накопичення отримує не лише людина особисто, а всі члени спільноти. Навіть маючи особисто погані зв'язки в мережі з міцними зв'язками, індивід виграє від норм взаємності, що в ній існують. Р. Патнем наводить ілюстративний приклад того, як зменшення рівня злочинності у районі внаслідок норми «наглядати за будинками один одного» між сусідами, є вигідним навіть для того індивіда, який особисто не спілкується сусідами або більшу частину часу не проживає на цій вулиці³⁹.

---

³⁶ Там само, с.212-213

³⁷ Putnam R. D. Bowling alone: the collapse and revival of American community. SIMON & SCHUSTER, 1999. p.17

³⁸Ibid., p.17

³⁹Ibid., p.17

Р. Патнем також виділяє такі види соціального капіталу як зв'язуючий (bridging-включаючий) та з'єднуючий (bonding-виключаючий) соціальний капітал. Зв'язуючий соціальний капітал спрямований назовні та допомагає створювати нові зв'язки за межами конкретної соціальної групи. З'єднуючий соціальний капітал навпаки, спрямований на укріплення зв'язків та норм взаємності всередині існуючих однорідних груп. Зв'язуючий соціальний капітал відіграє важливу роль у розповсюдженні інформації про репутацію акторів, адже охоплює людей з різних соціальних груп. Автор порівнює зв'язуючий (bridging) соціальний капітал з соціологічним WD-40, тобто універсальним мастилом у стосунках між людьми з різних груп, а з'єднуючий (bonding) з соціологічним суперклеєм, який створює та укріплює довіру людей в одній групі⁴⁰. Р. Патнем посилаючись на М. Грановеттера говорить, що зв'язуючий соціальний капітал є більш корисним у тих ситуаціях, коли необхідно «дотягнутись» до далеких знайомих, що перебувають у різних колах, наприклад у пошуках роботи. В той час як з'єднуючий соціальний капітал пов'язує нас з людьми тісніше, однак переважно з однієї групи, в якій знаходимось ми самі, тобто сім'я, родина, близькі друзі тощо. Р. Патнем стверджує, що сімейні зв'язки, хоча і формують соціальний капітал, однак сприяють співпраці тільки в межах даної конкретної мережі, на відміну від мереж громадянської активності (які в цьому випадку представляють зв'язуючий соціальний капітал), що охоплюють різні соціальні групи та стимулюють ширшу співпрацю в суспільстві загалом⁴¹. Отже, на макрорівні, для формування соціального капіталу мережі громадської активності є важливішими.

1.3. ПОГЛЯДИ НА ПОНЯТТЯ «СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ» В РОБОТАХ УКРАЇНСЬКИХ ДОСЛІДНИКІВ

У вітчизняному науковому дискурсі дослідження концепції соціального капіталу почалося в пострадянський період, однак все ще їй приділяється

---

⁴⁰ Ibid., p.21

⁴¹ Ibid., p.213-214

недостатньо уваги, що може бути пояснено пануванням нормативізму в методологічних підходах⁴²⁴³. Дослідженням цього поняття займалися такі науковці як А. Колодій, В. Степаненко, Г. Зеленько, Е. Гугнін, О. Демків та інші.

Категорію «соціального капіталу» українські дослідники використовують в контексті дослідження розвитку політичної культури та громадянського суспільства в Україні. Антоніна Колодій наголошує, що на макросоціальному рівні, соціальний капітал виникає в асоціаціях та громадах, як у місцях зосередження громадянського суспільства⁴⁴. Дослідниця класифікує соціальний капітал як критерій розвиненості та дієвості громадянського суспільства, адже його накопичення характеризують рівень довіри в спільноті та спроможність його членів до кооперацій задля суспільного блага. Складовими соціального капіталу за А. Колодій є мережі горизонтальних зв'язків між індивідами, норми взаємності та довіра, навички колективних дій і громадянськість (civicness), як почуття обов'язку перед іншими людьми⁴⁵. Саме соціальний капітал забезпечує участь людей в суспільному житті. У сфері політичного, політична участь та ефективність демократичних інститутів є наслідками, які отримує суспільство виходячи з наявного соціального капіталу. Однак політичну довіру не варто відносити до соціального капіталу, адже хоча громадянськість впливає на її формування, більшою мірою вона залежить від функціонування законів та урядів, а також їх легітимності в очах громадян⁴⁶. Дослідниця розділяє генералізовану довіру на довіру до співвітчизників та до політичних інститутів. У цьому випадку, довіра до інститутів є більшою мірою складовою політичної культури, а не соціального капіталу.

---

⁴² Степаненко В. Громадянське суспільство: дискурси і практики. Київ : Ін-т соціології НАН України, 2015., с.124

⁴³ Зеленько Г. Подолання кризи інституційної довіри як передумова розвитку соціального капіталу. ІПіЕНД НАН України, 2018. С.109

⁴⁴ Колодій А. На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні : монографія. Львів : Червона Калина, 2002. с.14

⁴⁵ Там само, с.14

⁴⁶ Там само, с.15

Також важливо розрізняти політичний та соціальний капітал, поняття, які хоча і взаємопов'язані, та не рівнозначні. Посилаючись на теорію капіталу П.Бурдьє, А.Колодій, говорить, що соціальний капітал є одним з основних видів символічного капіталу, тоді як політичний капітал його підвидом⁴⁷. Політичний капітал - це той кредит довіри який видається владі народом і відповідно делегується політикам, чиновникам та політичним партіям⁴⁸. Отже, наявність накопиченого соціального капіталу є однією з необхідних умов для утворення політичного капіталу та здатності народу довіряти владі.

Галина Зеленько також розглядає соціальний капітал в контексті дослідження довіри до суспільно-політичних інститутів в Україні. Вона наголошує на необхідності суспільної довіри для розвитку соціального капіталу та ефективної реалізації реформ⁴⁹. Дослідниця виділяє активну та пасивну довіру. Активна довіра спирається на горизонтальні соціальні взаємодії та кооперації для суспільного блага, в той час як пасивна – характеризується перекладанням сподівання на іншого та формує вертикальний патерналістський зв'язок з органами влади, простіше кажучи установки «держава подбає», «президент вирішить»⁵⁰. Г. Зеленько пише про важливість генералізованої довіри - загальної взаємної довіри між незнайомими людьми. Високий рівень цієї довіри спрощує взаємодію та зменшує витрати на трансакції, розширюючи коло можливих партнерів для формальних та неформальних угод, а отже уможлиблює активну кооперацію в горизонтальних мережах⁵¹.

У політичних процесах, особливо важливу роль відіграє інституціоналізована довіра, яка є втіленням всіх вище перелічених видів довіри. Інституціоналізована довіра включає в себе довіру народу до державних та неурядових інститутів і

---

⁴⁷ Колодій А. Соціальний і політичний капітал та їх вплив на довіру до публічної влади. Львів : Асоц. укр. банків, ДВНЗ “Ун-т банк. справи”, 2017.

⁴⁸ Там само

⁴⁹ Зеленько Г. Довіра до суспільно-політичних інститутів в Україні і наслідки її дефіциту для країни. *Studia Politologica Ucraino-Polona*. 2018. № 8., с.109

⁵⁰ Там само, с.109

⁵¹ Зеленько Г. Подолання кризи інституційної довіри як передумова розвитку соціального капіталу. ІПіЕНД НАН України, 2018. с.39

демократичних інструментів, функціонування яких вони забезпечують. З огляду на гібридний політичний режим, успадкований незалежною Україною від радянської системи, дослідниця розділяє інституціональну довіру на довіру до формальних та неформальних інститутів. Під формальними інститутами мається на увазі власне держава, а до неформальних відносять політичні практики-участі, до яких вдаються люди. Щоб збільшити рівень інституціоналізованої довіри, потрібно формувати політичний капітал через взаємодію громадян і політичних акторів, включаючи довіру до виборів, політичних партій і громадянських організацій. Разом, міжособистісна генералізована довіра та довіра до інститутів формують загальну «атмосферу довіри» в суспільстві, яка необхідна для ефективної реалізації реформ та суспільного розвитку⁵².

В своєму дослідженні, Г. Зеленько спираючись на статистичні дані доводить, що в українському суспільстві існує дефіцит інституціоналізованої довіри, який призводить до політичного абсентеїзму громадян, відчуження їх від держави, громадських та політичних інститутів⁵³. Недовіра до основних демократичних інструментів участі породжує недовіру до партій та чиновників, а отже і до політик, які вони пропонують. За відсутності суспільної підтримки та відповідно браку легітимізації дій влади виникає інституційна неспроможність, як наслідок, реформи не можуть реалізовуватись повною мірою. Водночас, зростання довіри до громадських рухів та організацій в Україні свідчить про накопичення соціального капіталу, що ґрунтується на генералізованій довірі та громадській активності і є «найсприятливішими для розвитку громадянського суспільства»⁵⁴. Соціологічні дані підтверджують, що рівень розвитку соціального капіталу в Україні «задовільний», а показники міжособистісної довіри відповідають показникам Японії та Південної Кореї. Однак, ефективність соціального капіталу залежить від «радіусу довіри», який в Україні є переважно не великим і обмежується «безпосередніми знайомими та неполітичними інститутами»⁵⁵.

---

⁵² Там само, с.39-40

⁵³ Там само, с. 54-55,

⁵⁴ Там само, с.55

⁵⁵ Там само, с.61

Через нестачу інституціональної довіри, інструменти демократії, через які наявний соціальний капітал міг би реалізовуватись та примножуватись не працюють достатньо ефективно, що гальмує загальний розвиток держави та перешкоджає успішному здійсненню реформ. Г.Зеленько, приходять до висновку, що соціальний капітал в Україні на середньому рівні відносно інших країн, але інституційна система є дуже неефективною і не сприяє розвитку та зміцненню цього капіталу⁵⁶. Отже, для зростання соціального капіталу необхідно підвищувати рівень інституціональної довіри та політичного капіталу.

Український науковець О.Демків у своїй статті «Соціальний капітал українського суспільства: сильні та слабкі капіталогенерувальні структури» досліджує функціонування та відтворення соціального капіталу в пострадянській соціальній системі⁵⁷. Хоча соціальний капітал часто досліджується тільки з позитивної сторони, його накопичення не завжди призводять до соціально бажаних наслідків, а й можуть спричинити девіантні явища. Автор говорить, що капіталогенерувальні структури є нейтральними за своєю природою та набувають функціонального або дисфункціонального значення лише у контексті конкретного суспільства⁵⁸.

О. Демків розглядає соціальний капітал на мікро-, мезо та макро рівнях. На мікрорівні соціальний капітал представляє собою ресурси які має власне індивід в системі суспільних відносин. Тобто на цьому рівні розглядається, індивідуальний соціальний капітал як надбання людей в соціальній мережі, що впливає на їх особистий добробут. На мезорівні, соціальний капітал являє собою спільний ресурс, що належить не лише окремим особам, а соціальним групам. В групах, що мають міцні соціальні зв'язки існують додаткові комунікаційні канали, що надають фактичні або потенційні ресурси членам групи. Соціальний капітал на макрорівні розглядається як загальносуспільний ресурс, що

---

⁵⁶ Там само, с.61 – 63.

⁵⁷ Демків О. Соціальний капітал українського суспільства: сильні та слабкі капіталогенерувальні структури. Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2012. № 4. с.4

⁵⁸ Там само, с.4

забезпечує ефективну діяльність громадянського суспільства, а саме створення суспільного блага та контроль за державними інститутами. Саме макрорівень є найбільш досліджуваним як в Україні, так і закордоном, через його безпосередній вплив на політичну сферу.

О.Демків вводить концепт «мережевого профілю суспільства» для того, щоб визначити соціальні закономірності утворення та роботи соціальних мереж в Україні⁵⁹. Соціальні системи складаються з двох ключових компонентів, що балансують один одного: «політичного суспільства», що існує в державній сфері та впорядковане ієрархічно та горизонтально структурованого «громадянського суспільства»⁶⁰. Генерування соціального капіталу відбувається в другому, відносно невідконтрольному державі секторі. Оскільки у Радянському Союзі, будь-які, подібні структури ліквідувались, як такі, що потенційно загрожують режиму, соціальний капітал генерувався вже не в автономному від держави просторі, а в неформальних соціальних мережах, або у мережах контрольованих державою. Дослідник стверджує, що етатизація сфери суспільного в СРСР вплинула і на становлення політичних та адміністративних інституцій в незалежній Україні⁶¹. Згідно з дослідженнями проведеними в 2011 році, Українська політична система має виражені ознаки державного монополізму в соціальній сфері, що виявляється у широкому спектрі адміністративних і політичних механізмів, що обмежують доступ до ресурсів та громадську участь у політичному та економічному житті. Спираючись на теорію П.Бурдьє, О.Демків говорить, що держава, як головний капіталіст, встановила такий «курс обміну» соціального капіталу, який сприяв утворенню рентоорієнтованих мереж клієнтистського типу, яким притаманний партикуляризм, обмежена солідарність та ієрархічність⁶². Рантьє, у таких мережах є містком між державою і соціумом, що гарантує доступ до цінних ресурсів. Таким чином, соціальний капітал, що утворюється в таких мережах відтворюється не в демократичних практиках

---

⁵⁹ Там само, с.5-7

⁶⁰ Там само, с.5

⁶¹ Там само, с.9

⁶² Там само, с.11

громадської та політичної участі, а й значною мірою в корупційних схемах непотизму та клановості. Неформальні мережі друзів та знайомих є слабкою капіталогенерувальною структурою, хоча й більш ефективною та функціональною порівняно з рентоорієнтованими мережами. Дослідник приходять до висновку, що етатизовність суспільної сфери в Україні та рентоорієнтована соціальна мережа ускладнюють появу «капіталогенерувальних структур, автономних від держави», тобто громадського сектору, і відповідно сформування функціонального соціального капіталу⁶³.

1.4. Висновки до підрозділу

Підсумовуючи вищезазначене, можна сказати, що існують різні підходи до визначення та концептуалізації поняття соціальний капітал. Визначення соціального капіталу, вперше сформульоване П'єром Бурдьє, має значний вплив на сучасну наукову дискусію в різних галузях знань, таких як політологія, соціологія та економіка. Бурдьє запропонував ширше трактування капіталу, що включає не тільки економічні, але й культурні та соціальні аспекти. Його теоретичні витоки демонструють, що соціальний капітал є важливим компонентом для функціонування демократії та її інститутів, оскільки він охоплює складні взаємозв'язки між міжособистісними відносинами, економічним благополуччям та політичною культурою. Розвиток поняття соціального капіталу набув значної ваги у подальших дослідженнях Джеймса Коулмана, який розглядав його передусім як ресурс для дії. Дж. Коулман зазначив, що з точки зору раціональної дії, соціальний капітал є особливим видом ресурсу, доступним індивіду, відмінним від інших форм капіталу тим, що він втілений через відносини між людьми, тобто не належить окремій особистості чи пов'язаний з матеріальними статками. Дж. Коулман показує, що соціальний капітал є продуктивною силою, яка забезпечує

---

⁶³ Там само, с.12-18

ефективність взаємодії між індивідами та групами, виступаючи важливим ресурсом у досягненні особистих та колективних цілей у соціумі.

Ф. Фукуяма розглядає соціальний капітал як ключовий елемент, що впливає на політичну та економічну ефективність суспільств, підкреслюючи важливість довіри та спільних етичних норм у побудові стабільних і продуктивних соціальних та економічних структур. Автор досліджує поняття через концепт «довіри», стверджуючи, що ефективність суспільних мереж залежить від ступеня цієї довіри та відповідно розвиненості соціального капіталу. Він підкреслює, що високий рівень довіри стимулює виникнення великих організацій, сприяє швидкій адаптації до нововведень та змін на ринках.

Методологія Р. Патнема дозволяє кількісно вимірювати складні аспекти громадянського суспільства через призму соціального капіталу. Він ілюструє проблеми колективної дії, які виникають з недостатнього соціального капіталу, а також пропонує шляхи подолання цих проблем через розбудову довіри та співпрацю в суспільстві. Р. Патнем визначає такі ключові складові соціального капіталу як соціальна довіра, норми взаємності та мережі громадської активності. Він показує, що соціальна довіра, та надійність є важливими факторами, що сприяють співпраці у суспільстві. Норми взаємності, зокрема генералізована взаємність, формують основу для розвитку соціального капіталу та допомагають вирішувати дилеми колективної дії. Мережі громадської активності уможливають повторювані ситуації взаємодії, полегшують зв'язок між людьми та сприяють формуванню соціального капіталу. Його дослідження підкреслюють важливість соціального капіталу як ключового елементу для побудови стабільних, демократичних та громадянських суспільств.

Поняття соціального капіталу в українському науковому дискурсі сприймається як ключовий фактор для розвитку громадянського суспільства та політичної культури. Праці А. Колодій, Г. Зеленько та О. Демкова розкривають значущість соціального капіталу як критерію розвиненості суспільства та його здатності до кооперації для спільного блага. Варто відмітити, що українські

науковці акцентують увагу на необхідності відмежування політичного та соціального капіталу, а також взаємодії держави та суспільства. Таким чином, подальше дослідження та узагальнення цих концепцій може сприяти покращенню політичних та соціальних процесів у сучасній Україні.

РОЗДІЛ II. ЕМПІРИЧНІ ДАНІ ЩОДО РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ В ЗАПОРІЗЬКІЙ ТА ЧЕРНІГІВСЬКІЙ ОБЛАСТЯХ

2.1. Політична участь

Політична участь є важливим елементом соціального капіталу, що відображає рівень залученості громадян у суспільне життя та використання ними демократичних інструментів, що підвищує соціальну довіру між людьми.

Освіченість та розуміння «правил гри» дає підґрунтя для росту інтересу до суспільних справ та бажання активно долучитись до суспільно важливих справ⁶⁴. Згідно з опитуваннями, більшість українців чули, бачили або читали будь-яку інформацію про виборчий процес або процес підготовки до виборів навіть до президентських виборів⁶⁵. Президентські вибори у цьому випадку є важливими, адже саме ця подія є однією з найбільш гучних та представлених в суспільному просторі. На Півночі та в Центрі України обізнаність щодо виборів підтвердили 54% людей, в той час як на Сході цей показник сягає 43%⁶⁶. Хоча відмінність простежується, загально статистичний показник є високим, що свідчить про цікавість українців до суспільних справ та політичних процесів. Вікове розмежування свідчить про незначну відмінність, серед опитаних у наймолодшій віковій групі, 52% відсотки дали ствердну відповідь на питання “У період до президентських виборів чи ви бачили, чули або читали будь-яку інформацію про виборчий процес або процес підготовки до виборів?”, тоді як у старшій віковій групі показник становив 55%⁶⁷. Така висока обізнаність серед усіх вікових груп та регіонів свідчить про загальний інтерес громадян до суспільних справ та політичних процесів в Україні. Незважаючи на деякі регіональні відмінності, загальна поінформованість громадян про вибори є значною та вказує на потенціал до громадської та політичної участі.

---

⁶⁴ Putnam R. D. *Bowling alone: the collapse and revival of American community*. SIMON & SCHUSTER, 1999. p.33

⁶⁵ ІFES. ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНОГО ОПИТУВАННЯ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ В УКРАЇНІ. 2019., с.2

⁶⁶ Там само, с.2

⁶⁷ Там само, с.2

Політична та громадська участь є одними з найголовніших критеріїв, за якими Р. Патнем пропонує "діагностувати" рівень соціального капіталу та розвитку громадянськості. Говорячи про політичну участь варто почати з участі у виборах, як найпоширенішого демократичного інструменту⁶⁸. Вибори стимулюють залучення громадян до важливих суспільних процесів, підвищують їхні громадянські навички та сприяють підвищенню довіри до політичних інститутів, що відповідно формує соціальний та політичний капітал нації⁶⁹.

Аналізуючи виборчий процес та активність народу в цьому процесі, важливо звертати увагу на особливості контексту країни. Р. Патнем вводить цей критерій в дослідженнях як Італії, так і США. Однак в контексті Італії, він наголошує, що участь у загальних виборах не є репрезентативним показником громадянськості⁷⁰. Це великою мірою пов'язано з тим, що протягом довгого періоду часу голосування на виборах в Італії було мандаторним⁷¹. Явка в такому випадку не є надійним показником, оскільки люди голосували не через власні переконання та бажання змін, а під тиском держави⁷². Тиск на громадян чинили також і місцеві партії, зацікавлені у проведенні виборів та легітимізації їх при владі⁷³. Також з огляду на те, що в політичній традиції Італії (особливо в південних регіонах) був поширений клієнтизм і патрон-клієнтські відносини між виборцями та чиновниками, вибори не можна повною мірою вважати ознакою громадянської культури та засобом вираження суспільних інтересів, а скоріше інструментом для отримання персональної короткострокової вигоди⁷⁴. Отже в контексті Італії, автор досліджує участь громадян у референдумах.

---

⁶⁸ Putnam R. D. Bowling alone: the collapse and revival of American community. SIMON & SCHUSTER, 1999. p.29

⁶⁹ Чечель Р. Рівень розвитку громадянського суспільства в Україні: порівняльний аналіз Чернігівської та Запорізької областей : курсова робота, рукопис. Київ, 2023.,с20

⁷⁰ Патнам Р. Д. Творення демократії: Традиції громадської активності в сучасній Італії / пер. В. Ющенко. Київ : ОСНОВИ, 2001, с.116

⁷¹ Там само, с.116

⁷² Чечель Р. Рівень розвитку громадянського суспільства в Україні: порівняльний аналіз Чернігівської та Запорізької областей : курсова робота, рукопис. Київ, 2023.,с21

⁷³ Там само, с.1

⁷⁴ Там само, с.21

В США ж ситуація є відмінною, оскільки історично американці використовували вибори як засіб висловлення своїх політичних поглядів та впливу на процеси прийняття рішень. Це підтверджується аналізом явки на виборах Р. Патнема, яка була високою, навіть незважаючи на низку перешкод у ХХ столітті, таких як складність реєстрації для участі у виборах та відсутність виборчого права у афроамериканського населення на Півдні⁷⁵.

В контексті українського політичного клімату проведення як загальнонаціональних, так і місцевих референдумів не є широко використовуваним методом опитування громадської думки⁷⁶. Натомість, завдяки регулярному проведенню виборів, зміні керівних кадрів та загального політичного ландшафту в Україні вибори є репрезентативним та демократичним інструментом⁷⁷. Залученість громадян в Запорізькій та Чернігівській областях до політичного життя можливо оцінити проаналізувавши явку на виборах. Розглянемо явку на загальнодержавних президентських та парламентських виборах у 2014 та 2019 роках.

Перші вибори після Революції гідності стали важливим кроком у консолідації демократії в Україні, забезпечивши можливість оновлення політичної еліти та активної участі громадян у формуванні майбутнього країни. Явка на позачергових президентських виборах тоді становила 51,14% у Запорізькій області, і 64,48% у Чернігівській⁷⁸. Загалом, президентські вибори сприймаються в Україні як більш значущі порівняно з парламентськими та місцевими, тому явка на виборах до Верховної Ради у жовтні того ж року була нижчою - 47,33% у Запорізькій та 57,09 у Чернігівській областях^{79,80}. Аналізуючи ці дані, бачимо, що громадяни Чернігівської області більш залучені до процесу голосування. У 2019 році, президентські вибори проходили в два тури з загальною явкою по

---

⁷⁵ Putnam R. D. *Bowling alone: the collapse and revival of American community*. SIMON & SCHUSTER, 1999. p.32

⁷⁶ Чечель Р. Рівень розвитку громадянського суспільства в Україні: порівняльний аналіз Чернігівської та Запорізької областей : курсова робота, рукопис. Київ, 2023.,с22

⁷⁷ Там само,с22

⁷⁸ Президентські вибори 2014. *Datatowel.in.ua*.

⁷⁹ Український центр суспільних даних, Процюк А., Горбаль А. Історична явка (2010-2019).

⁸⁰ Центральна виборча комісія, ВИБОРИ НАРОДНИХ ДЕПУТАТІВ УКРАЇНИ 21 липня 2019 року.

країні 61%, так у другому турі, в Запорізькій області проголосувало 64,33% жителів, в той час як у Чернігівській 62,63⁸¹, ⁸². Позачергові парламентські вибори 2019 року «відзначились» найнижчою явкою за весь період незалежності України, а саме загалом у виборчому процесі взяли участь 49,24 відсотки громадян⁸³. Однак, в Чернігівській області все ще було зафіксовано найвищу явку по країні – 54,87%, в Запорізькій області показник був незначним чином вищий за середній – 50,90%⁸⁴. Отже, аналіз загальнодержавних виборів дозволяє припустити, що жителі Чернігівської області активно беруть участь у політичному житті країни через голосування.

Щоб перевірити та підтвердити цю гіпотезу, варто розглянути місцеві вибори та з'ясувати, чи проявляється така ж активність у Чернігівській області на місцевому рівні. Статистика явки на місцевих виборах в період незалежності демонструє таку ж динаміку, як і на всезагальних – явка стрімко зменшується: у 2014 році по країні у голосуванні взяло участь 46,6% населення, у 2020 - 36,9%⁸⁵. По областях відмінність також є значущою. У 2015 році, 44.51% виборців отримали бюлетені на виборчих дільницях в Запорізькій області, а в Чернігівській - 48.76⁸⁶. На місцевих виборах у 2020 році різниця поглиблюється, в Запорізькій області відсоток явки склав 33,93%, в той час як Чернігівська область стала однією з найактивніших в Україні – 41,64%⁸⁷. Такий спад активності та інтересу до голосування, експерти пов'язують з карантинном під час пандемії COVID-19, що спровокувало небажання українців до політичної участі та загальної апатії⁸⁸.

Участь у політичних об'єднаннях та партіях висвітлюється у Світовому дослідженні цінностей. Аналіз даних показує, що в Запорізькій області 9% опитаних є членами політичних партій, причому половина з них ідентифікує себе

---

⁸¹ Центральна виборча комісія ВИБОРИ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ 31 березня 2019 року

⁸² Український центр суспільних даних, Процюк А., Горбаль А. Історична явка (2010-2019).

⁸³ Там само

⁸⁴ Там само

⁸⁵ Місцеві вибори в Україні: як змінювалася явка за період незалежності. Слово і Діло. 2020.

⁸⁶ Зведена інформація про кількість виборців, які отримали бюлетені на виборчих дільницях. Центр. виборча комісія, 2015.

⁸⁷ Місцеві вибори в Україні: як змінювалася явка за період незалежності. Слово і Діло. 2020.

⁸⁸ Місцеві вибори: як COVID-19 вплинув на явку. Слово і Діло. 2020.

як активних членів. У Чернігівській області 10,8% респондентів належать до політичних партій, однак жоден з них не бере активної участі в партійній діяльності⁸⁹.

2.2. ГРОМАДЯНСЬКА УЧАСТЬ

Громадські асоціації виступають осередками формування та розвитку громадянського суспільства. Добровільні об'єднання сприяють розвитку соціального капіталу та громадянського суспільства в спільноті, оскільки створюють простір для обговорень, поширення інформації, знаходження одностайності⁹⁰. Асоціації виступають «третім сектором», що є автономними від державної влади, а отже дають поле для взаємодії громадянськості.

Значення об'єднань, громадських рухів і партій як центрів суспільної взаємодії почало формуватися з появою кав'ярень у середині XVII століття⁹¹. Саме тоді зародилася публічна сфера, яка стала майданчиком для обговорення не лише повсякденних справ, а й питань торгівлі, влади та політики. Ці місця стали першими центрами соціалізації, де атмосфера сприяла дискусіям на суспільні теми та обміну думками (на відміну від пабів і барів)⁹². Б. Коуен описував кав'ярні як «місце, де люди збиралися разом, щоб випити кави, дізнатися про новини дня і, можливо, зустрітися з іншими місцевими жителями та обговорити справи, що становлять взаємний інтерес». Такі «політики з кав'ярень» (coffeehouse politician) формували основу для побудови громадянського суспільства та накопичення соціального капіталу⁹³.

Р. Патнем розмежовує асоціації на три різновиди: громадські, церковні та робочі, залученість людей до перших двох типів асоціацій в цій роботі буде розглянуто окремо⁹⁴. Взаємодія в рамках асоціацій сприяє зміцненню соціальних

⁸⁹ Haerpfer, C., Inglehart, R., Moreno, A., Welzel, C., Kizilova, K., Diez-Medrano J., M. Lagos, P. Norris, E. Ponarin & V. Puranen (eds.). 2022. World Values Survey: Round Seven - Country-Pooled Datafile Version 5.0. Madrid, Spain & Vienna, Austria: JD Systems Institute & WVSA Secretariat. [doi:10.14281/18241.20](https://doi.org/10.14281/18241.20)

⁹⁰ Чечель Р. Рівень розвитку громадянського суспільства в Україні: порівняльний аналіз Чернігівської та Запорізької областей : курсова робота, рукопис. Київ, 2023.,с10

⁹¹ Там само, с.10

⁹² Коуен Б. Соціальне життя кави / Брайан Коуен., 2005.

⁹³ Там само

⁹⁴ Putnam R. D. Bowling alone: the collapse and revival of American community. SIMON & SCHUSTER, 1999. p.49

зв'язків та довіри між членами спільноти, уможлиблюючи формування соціального капіталу. Розповсюдженість громадських асоціацій та активність участі громадян є показниками, які дозволяють виміряти рівень розвитку соціального капіталу в спільноті. Залученість людей до громадських об'єднань відображає їх готовність співпрацювати не лише задля індивідуального, а й задля суспільного блага⁹⁵.

Офіційне членство людей в організаціях є одним з елементів соціального капіталу, що свідчить про залученість суспільства до громадського життя. Згадуючи про поширеність громадських асоціацій, варто звернути увагу на дані Державної служби статистики. У статистичному збірнику "Діяльність громадських організацій в Україні за 2017 рік" зазначено, що кількість членів громадських організацій у Запорізькій області становила 379 889 осіб, а в Чернігівській області - 15 291 осіб⁹⁶.

Щоб отримати дані щодо громадської участі в обраних областях варто звернутись до даних щодо кількості активних асоціацій. В рамках дослідження Київського міжнародного інституту соціології для проекту "Ініціатива секторальної підтримки громадянського суспільства" було відібрано організації за видами економічної діяльності, які стосуються роботи громадських та благодійних організацій(88.99 (КВЕД 2010); 85.32.5 (КВЕД 2005); 94.99 (КВЕД 2010); 91.33.0 (КВЕД 2005); 82.99 (КВЕД 2010)) та порівняно зміни в розташуванні головних осередків таких організацій до та після повномасштабного вторгнення. Згідно зі звітом за результатами дослідження середня частка всіх БО\ГО у Київській, Житомирській, Сумській та Чернігівській областях дорівнювала 15,8%. Водночас, середня частка у Донецькій, Луганській, Миколаївській, Одеській, Харківській, Херсонській та Запорізькій – 19,7%⁹⁷. Таке порівняння дає зрозуміти приблизну кількість зареєстрованих БО\ГО в

---

⁹⁵ Чечель Р. Рівень розвитку громадянського суспільства в Україні: порівняльний аналіз Чернігівської та Запорізької областей : курсова робота, рукопис. Київ, 2023.,с16

⁹⁶ Державна Служба Статистики України. Діяльність громадських організацій в Україні у 2017 році. Київ, 2018. 75 с.

⁹⁷ Громадянське суспільство України в умовах війни-2022" - звіт за результатами дослідження. USAID.

обраних областях та підтверджує дані наведені вище, щодо великої різниці у членстві в громадських організаціях.

Ефективність роботи громадських організацій залежить від суспільної довіри до них⁹⁸. За даними опитування КМІС, проведеного у 2021 році, українці загалом більше довіряють громадським організаціям, ніж центральним органам влади. На Сході рівень довіри нижчий порівняно із заходом, а на півдні трохи нижчий, ніж у центрі, проте загальний баланс довіри-недовіри залишається позитивним⁹⁹. У південному макрорегіоні, до якого входить Запорізька область, довіряють громадським асоціаціям 38%, не довіряють – 26%, тобто баланс довіри +12¹⁰⁰. У центрі, до якого входить Чернігівська область, рівень довіри становить 39%, недовіри – 20%, баланс +19¹⁰¹.

Дослідження проведене фондом «Демократичні ініціативи ім. Ілька Кучеріва» у 2019 році демонструє, що більшість громадян України (50%), погоджуються з необхідністю утворення та роботи громадських організацій і лише 20% не вважають їх потрібними в своїх містах чи селах¹⁰². За регіонами статистичні показники відображають переважну однотайність поглядів, в центрі 52% мешканців центральних регіонів країни вважають важливим існування громадських організацій¹⁰³. На півдні цей показник складає 54%, тоді як на Сході він значно нижчий – лише 36%¹⁰⁴. Однак, хоча більшість громадян вважає ГО необхідними, спостерігається значний дефіцит мотивації до участі в громадській діяльності. Лише 7,5% респондентів брали активну участь у громадських заходах, тоді як переважна більшість громадян (90%) не були членами жодних організацій, об'єднань чи партій¹⁰⁵.

2.3. РЕЛІГІЙНА УЧАСТЬ

---

⁹⁸ Там само, с.16

⁹⁹ Прес-релізи та звіти - Динаміка довіри соціальним інституціям протягом 2020-2021 років: результати телефонного опитування. Домашня сторінка КМІС.

¹⁰⁰ Там само

¹⁰¹ Там само

¹⁰² Громадянське суспільство в Україні: погляд громадян. Головна - Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва.

¹⁰³ Там само

¹⁰⁴ Там само

¹⁰⁵ Там само

Релігійні інституції є ключовими центрами соціалізації в громадах. Церкви служать важливим середовищем для розвитку громадянських навичок, встановлення соціальних норм, зміцнення інтересів громади та сприяння громадській активності. Люди, які активно беруть участь у релігійних заходах, набувають досвіду у виголошенні промов, організації зустрічей, врегулюванні конфліктів та виконанні адміністративних обов'язків¹⁰⁶. Завдяки цьому, регулярні відвідувачі церков частіше беруть участь у діяльності світських організацій, голосують та залучаються до політичних процесів, а також розвивають міцніші неформальні соціальні зв'язки¹⁰⁷. Спираючись на дослідження, Р. Патнем стверджує, що релігійні люди мають ширшу мережу соціальних контактів і частіше взаємодіють з іншими протягом дня порівняно з тими, хто не відвідує церкву¹⁰⁸. Це можна пояснити регулярним відвідуванням церков та інших релігійних установ, що сприяє посиленню соціальної взаємодії.

Згідно з дослідженням Pew Research Center Україна посідає 11 місце за релігійністю серед 34 країн Європи. Згідно з опитуванням, 22% респондентів вважають релігію дуже важливою в їхньому житті, а 35% відвідують церковні служби принаймні раз на місяць¹⁰⁹. Ці статистичні дані свідчать про те, що релігійне життя відіграє значну роль у житті української спільноти. Таким чином, доцільно розглядати релігійні організації та об'єднання як важливі осередки формування соціальних зв'язків і соціального капіталу.

Опитування, що проводилось в рамках сьомої хвилі Світового дослідження цінностей з 2017 по 2021 рік також містить в собі питання, щодо участі в релігійних або церковних організаціях. Аналізуючи масив даних, за допомогою кросстабуляційного аналізу визначаємо, що членами релігійних організацій в Запорізькій області є 17,9% опитаних, однак жоден з них не вважає себе активно

---

¹⁰⁶ Putnam R. D. *Bowling alone: the collapse and revival of American community*. SIMON & SCHUSTER, 1999. p.68

¹⁰⁷ *Ibid.*, p.68

¹⁰⁸ *Ibid.*, p.69

¹⁰⁹ How do European countries differ in religious commitment? Use our interactive map to find out. *Pew Research Center*.

залученим до діяльності цієї організації¹¹⁰. В Чернігівській області належать 24,3% респондентів, 5,4% з яких активно долучаються до роботи цих організацій¹¹¹.

Регіональну статистику щодо місця церкви в українському соціумі також можна знайти в регулярних дослідженнях Українського центру економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова. Дослідницький центр включає блок питань пов'язаних з релігією в регулярні опитування, що дає можливість подивитись на цю тему в розрізі часу. Дослідження демонструють, що у 2014 році 82,4% жителів центральних регіонів вважали себе віруючими, тоді як у 2016 році цей показник знизився до 73,5%. На Сході аналогічні показники становили 62,5% у 2014 році та 55,5% у 2016 році¹¹². І хоча існує тенденція до зменшення ролі релігії в житті людей, обидва показники все ще залишаються високими. В 2014 році, дослідження українського середнього класу показало, що в середньому як в центральному, так і в східному регіоні, до яких входять Чернігівська та Запорізька область, до релігійних об'єднань належить 0,9% населення¹¹³. Це підтверджує обласну статистику наведену вище. У 2016 році, 53,2% людей на Сході відповіли, що відвідують релігійні служби, зібрання та служіння¹¹⁴. У центрі цей показник дорівнював 50,9%¹¹⁵. У 2017 році, цей показник становив 55,7% в Центрі і 46,1% на Сході¹¹⁶. У 2019 році розрив у відвідуванні релігійних служб став набагато більшим: у Центрі відвідували релігійні зібрання 56,6% людей, в той час як на Сході цифра зменшилась до

¹¹⁰ Haerpfer, C., Inglehart, R., Moreno, A., Welzel, C., Kizilova, K., Diez-Medrano J., M. Lagos, P. Norris, E. Ponarin & B. Puranen (eds.). 2022. World Values Survey: Round Seven - Country-Pooled Datafile Version 5.0. Madrid, Spain & Vienna, Austria: JD Systems Institute & WVSA Secretariat

¹¹¹ Ibid.

¹¹² РЕЛІГІЯ, ЦЕРКВА, СУСПІЛЬСТВО І ДЕРЖАВА: ДВА РОКИ ПІСЛЯ МАЙДАНУ. Київ : Укр. центр екон. і політ. дослідж. ім. Олександра Разумк., 2016. с.27

¹¹³ СЕРЕДНІЙ КЛАС: ГРОМАДСЬКА АКТИВНІСТЬ, ГОТОВНІСТЬ ДО АСОЦІАЦІЇ І ПРОСУВАННЯ ДЕМОКРАТИЧНИХ СТАНДАРТІВ. *Національна безпека і оборона*. Укр. центр екон. і політ. дослідж. ім. Олександра Разумк., 2014. Т. 1-2, № 144,145.с.67

¹¹⁴ РЕЛІГІЯ, ЦЕРКВА, СУСПІЛЬСТВО І ДЕРЖАВА: ДВА РОКИ ПІСЛЯ МАЙДАНУ. Київ : Укр. центр екон. і політ. дослідж. ім. Олександра Разумк., 2016. с.32

¹¹⁵ Там само, с.32

¹¹⁶ Церква, суспільство, держава у протистоянні викликам і загрозам сьогодення. Київ : Укр. центр екон. і політ. дослідж. ім. Олександра Разумк., 2017.

29,3%¹¹⁷. Тобто на Сході люди менше спирались на релігійну діяльність, натомість в центрі навпаки.

2.4. НЕФОРМАЛЬНІ СОЦІАЛЬНІ ЗВ'ЯЗКИ

При вивченні соціального капіталу важливо враховувати як формальні, так і не формальні зв'язки в соціальних мережах. І хоча участь в діяльності політичних партій, громадських організацій та церкві є показовою для характеристики соціуму, люди часто встановлюють міцні зв'язки під час простих щоденних взаємодій, таких як зустріч на каву, відвідування друзів, спільний пікнік, пліткування з сусідами або тренування в спортивному клубі¹¹⁸. Р. Патнем порівнює такі активності з копійками опущеними в банку печива, що є крихітними інвестиціями в соціальний капітал¹¹⁹. Провівши кросстабуляційний аналіз показників з бази даних, що були зібрані під час Світового дослідження цінностей можливо частково визначити залученість опитаних до мереж неформальних зв'язків. В Запорізькій області 14,5% відсотків респондентів відповіли, що залучені до діяльності спортивних організацій або організацій пов'язаних з проведенням дозвілля. В Чернігівській області залучено 21,1%¹²⁰. До організацій пов'язаних з освітою, мистецтвом та культурою в Запорізькій та Чернігівській областях залучено 13% та 18,9% відповідно¹²¹. Натомість, участь у групах самопомоги та взаємної допомоги в Запорізькій області складає 10,5%, тоді як у Чернігівській області цей показник значно нижчий і становить лише 2,8%¹²². До будь-яких інших організацій та груп, не зазначених в опитуванні, в Запорізькій області себе відносять 11,7% опитуваних, в Чернігівській 5,7%¹²³.

¹¹⁷ Держава і церква в Україні-2019: підсумки року і перспективи розвитку відносин. Київ : Укр. центр екон. і політ. дослідж. ім. Олександра Разумк., 2019

¹¹⁸ Putnam R. D. Bowling alone: the collapse and revival of American community. SIMON & SCHUSTER, 1999. p.99

¹¹⁹ Ibid., p.99

¹²⁰ Haerpfer, C., Inglehart, R., Moreno, A., Welzel, C., Kizilova, K., Diez-Medrano J., M. Lagos, P. Norris, E. Ponarin & B. Puranen (eds.). 2022. World Values Survey: Round Seven - Country-Pooled Datafile Version 5.0. Madrid, Spain & Vienna, Austria: JD Systems Institute & WVSA Secretariat

¹²¹ Ibid.

¹²² Ibid.

¹²³ Ibid.

2.5. ВОЛОНТЕРСТВО ТА БЛАГОДІЙНІСТЬ

Соціальні мережі створюють можливості для залучення людей до добрих справ і формують норми взаємодопомоги. Р. Патнем говорить, що люди, які належать до офіційних і неофіційних соціальних мереж, частіше присвячують свій час і ресурси добрим справам порівняно з тими, хто соціально ізольований¹²⁴. Це свідчить про те, що альтруїзм та чесність є важливими характеристиками соціального капіталу. Тому для оцінки тенденцій у соціальному капіталі необхідно досліджувати тенденції у волонтерстві, філантропії та альтруїзмі.

Активна громадянська позиція та волонтерство тісно пов'язані. Люди, які активно залучені до спільнот та соціальних мереж, не лише частіше стають волонтерами, але й підтримують свою волонтерську діяльність протягом багатьох років. Навпаки, ті, хто не є членами соціальних мереж, зазвичай займаються волонтерством лише зрідка. Волонтерська діяльність надає індивідам можливість набувати досвіду в організаційній діяльності, відповідно даючи кожній конкретній людині відчуття агентності та можливість вплинути на життя суспільства. Участь у волонтерських організаціях сприяє розвитку громадянських навичок і довготривалого альтруїзму. Р. Патнем зазначає, що дослідження вказують: люди, які отримували допомогу, демонструють більшу схильність до надання допомоги іншим, створюючи хвилеподібний ефект від простих актів доброти¹²⁵. Отже волонтерство та благодійність у спільнотах дають можливість для формування та примноження соціального капіталу, сприяючи зміцненню соціальних зв'язків, підвищенню рівня довіри та співпраці серед членів спільноти. Це в свою чергу розвиває норми генералізованої взаємності в громаді, що допомагає ефективно вирішувати дилеми колективної дії.

---

¹²⁴ Putnam R. D. *Bowling alone: the collapse and revival of American community*. SIMON & SCHUSTER, 1999. p.123

¹²⁵ *Ibid.*, p.126-131

Події Революції Гідності спонукали розвиток волонтерського руху в Україні та продемонстрували вміння українців згуртуватись перед загрозою авторитаризму. В Національному музеї Революції Гідності говорять, що після російської анексії Криму та початку війни на Сході України волонтерська діяльність досягла свого піку за весь період незалежності¹²⁶. З 2014 року волонтерська діяльність була спрямована на допомогу українській армії¹²⁷. Згідно з міжнародними дослідженням World Giving Index, до Революції Гідності до волонтерських рухів було залучено лише 5% населення і Україна займала 150-е місце у світі у загальному рейтингу благодійності¹²⁸. Після 2014 року, індекс благодійності почав неспинно зростати. Вже у 2015 році, Україна була на 89 місці, а частина людей які жертвували гроші на благодійність збільшилась на чверть в порівнянні з попереднім роком¹²⁹. У 2018 році Україна посідала 81 місце в рейтингу, а в 2021 році потрапила до топ-10, які найбільше просунулись в рейтингу за останні 5 років та була на 20 місці з 114 країн по всьому світу^{130,131}.

Опитування Київського міжнародного інституту соціології щодо довіри соціальним інститутам свідчить, що в Україні зберігається висока довіра до волонтерів та їх діяльності. У 2015 році довіряли волонтерам 57,6% опитаних, не довіряли – 13,5%. Баланс довіри становив 44,1%, та був найвищим серед усіх можливих соціальних інститутів. Опитування у 2017 році показало, що довіряють волонтерам більше половини респондентів - 53,5%, не довіряє меншість – 19,6%, а отже баланс довіри-недовіри є позитивним +33,9¹³². У 2021 році, довіряли волонтерам в середньому 68% людей в Україні, але виникла

¹²⁶ Як змінювався волонтерський рух в Україні 2013–2020 років: дискусія у. *Національний меморіальний комплекс Героїв Небесної Сотні – Музей Революції Гідності*.

¹²⁷ Там само

¹²⁸ Аналіз українського волонтерства на основі методології нових соціальних рухів. *Національний інститут стратегічних досліджень*..

¹²⁹ CAF World Giving Index 2015: a global view of giving trends. Charities Aid Foundation, 2015.

¹³⁰ CAF World Giving Index 2018: a global view of giving trends. Charities Aid Foundation, 2018. URL:

https://www.cafonline.org/docs/default-source/about-us-publications/caf_wgi2018_report_webnopw_2379a_261018.pdf

¹³¹ CAF World Giving Index 2021: a global pandemic special report. Charities Aid Foundation, 2021. URL:

https://www.cafonline.org/docs/default-source/about-us-research/cafworldgivingindex2021_report_web2_100621.pdf

¹³² Прес-релізи та звіти - Довіра соціальним інституціям. *КМІС*.

тенденція зі зниження довіри з заходу – 75%, на Схід – 60%¹³³. Що ж до макрорегіонів, то в Центрі, куди входить Чернігівська область довіряють волонтерам 69% людей (баланс довіри +58), а на Півдні, відповідно в Запорізькій області, 63% (баланс довіри +50)¹³⁴.

Дані Світового дослідження цінностей, що проводилось з 2017 по 2020 рік також доводять, що за суттєвих відмінностей за областями не спостерігається - більшість людей схильні довіряти благодійним організаціям. Однак, конкретно у Запорізькій області довіряють благодійним та гуманітарним організаціям 72,3% опитаних, а не дуже довіряють та не довіряють взагалі 27,7%. У Чернігівській області довіряють 65,7%. Не довіряють – 34,4% респондентів¹³⁵.

Результати дослідження середнього класу проведені Центром Разумкова демонструють, що у 2014 році, брали участь у волонтерських акціях чи рухах 18,6% людей по всій Україні¹³⁶. В центрі цей показник дорівнював 18,7%, а на Сході 17,4%¹³⁷. Також на питання про «допомогу учасникам Майдану» ствердно відповіли 34,8 відсотки людей в центральному регіоні, а на Сході лише 14,6%¹³⁸. Отже загалом в 2014 році, представники середнього класу центральної України більш активно займаються волонтерством.

Дослідження Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва показує, що в 2018 році волонтерством в центральній частині України займалися 15,6% опитуваних, в той час як на Півдні та Сході цей показник становив 7% і 6,9% відсотків відповідно¹³⁹. На питання щодо надання протягом останнього року

---

¹³³ Там само

¹³⁴ Там само

¹³⁵ Haerpfer, C., Inglehart, R., Moreno, A., Welzel, C., Kizilova, K., Diez-Medrano J., M. Lagos, P. Norris, E. Ponarin & B. Puranen (eds.). 2022. World Values Survey: Round Seven - Country-Pooled Datafile Version 5.0. Madrid, Spain & Vienna, Austria: JD Systems Institute & WVSA Secretariat.

¹³⁶ СЕРЕДНІЙ КЛАС: ГРОМАДСЬКА АКТИВНІСТЬ, ГОТОВНІСТЬ ДО АСОЦІАЦІЇ І ПРОСУВАННЯ ДЕМОКРАТИЧНИХ СТАНДАРТІВ. *Національна безпека і оборона*. Укр. центр екон. і політ. дослідж. ім. Олександра Разумк., 2014. Т. 1-2, № 144,145.с.67

¹³⁷ Там само, с.68

¹³⁸ Там само, с.68

¹³⁹ Громадянське суспільство в Україні: рівень розвитку, активності, благодійності. Фонд "Демократ. ініціативи" ім. Ілька Кучеріва, 2018. URL: <https://dif.org.ua/uploads/pdf/1908739084645dfc23a045a3.34043691.pdf>., с.7

благодійної грошової або будь-якої іншої матеріальної допомоги ствердно відповіли 50,7% опитаних в центрі, на Півдні та Сході показник був подібним – 21,6% та 22,7%¹⁴⁰. При чому серед молоді від 18-29 років спостерігається більша тенденція до активної волонтерської участі, в той час як матеріальну допомогу надають переважно старші люди у віковому діапазоні від 30 до 59 років¹⁴¹.

Поглянемо на дані, щодо участі в благодійних та гуманітарних організаціях за областями. У Запорізькій області членство підтвердили 6% респондентів, 1,5% з яких ідентифікували себе як активних учасників. В Чернігівській області, 10,8% опитаних виявились членами благодійних організацій, однак жоден не вважає свою участь в діяльності організацій активною¹⁴².

Дослідження «Благодійність очима українців» проведене у 2021 році дає інформацію, щодо індексу поширення благодійності та індексу отримання благодійної допомоги, що визначає шанси на отримання допомоги уразі потреби. Населення центрального та південного макрорегіону мають однаковий показник індексу сприйняття благодійності – 4,4 з 10. Більший показник (5) спостерігається на Заході, менший (3,6) на Сході. В цілому, респонденти оцінюють поширення благодійності в країні як середнє¹⁴³. Індекс ймовірності отримання благодійної допомоги становить 3,7 в Центрі та 3,6 на Півдні. Ці дані свідчать про те, що більшість людей оцінюють свої шанси на отримання допомоги як низькі. Також, згідно з цим опитуванням, практики благодійності найбільш розповсюджені на Заході (77%), В Центрі благодійність розповсюджена трохи більше ніж на Півдні, 70% проти 63%. Обізнаність, щодо діяльності благодійних фондів, як інституцій, несподівано виявилась меншою в

---

¹⁴⁰ Там само, с.7

¹⁴¹ Там само с.8

¹⁴² Haerpfer, C., Inglehart, R., Moreno, A., Welzel, C., Kizilova, K., Diez-Medrano J., M. Lagos, P. Norris, E. Ponarin & B. Puranen (eds.). 2022. World Values Survey: Round Seven - Country-Pooled Datafile Version 5.0. Madrid, Spain & Vienna, Austria: JD Systems Institute & WWSA Secretariat.

¹⁴³ Благодійність очима українців. Zagoriy Foundation., с.29

Центрі. Про роботу БФ в цьому регіоні не чули 13-14% опитаних, на відміну від 7-8 на Півдні¹⁴⁴.

2.6. ДОВІРА ТА ВЗАЄМНІСТЬ

Довіра є ключовим поняттям при вивченні соціального капіталу, що повсякчас зустрічається при вивченні кожного з індикаторів. Довіра уможлиблює взаємодії під час яких між індивідами виробляється соціальний капітал. Однак, як каже Р. Патнем, соціальна довіра не є сліпою, вона виникає лише тоді, коли актори, з разу в раз, виправдовують наданий їм «кредит довіри»¹⁴⁵. Суспільні норми є запобіжником, що певним чином гарантує те, що довірою не буде знехтувано. Соціальна довіра є цінною для спільноти лише тоді, коли вона виправдана¹⁴⁶. Чесність є дієвою стратегією поведінки лише в тому випадку, якщо інші гравці взаємно підтримують таку норму. Тобто саме надійність, а не просто довіра, є основним елементом. Існування в спільноті генералізованої взаємності полегшує трансакційні витрати на укладання та дотримання контрактів і відповідно зумовлює ефективність співпраці в таких спільнотах¹⁴⁷.

Індекс процвітання, який охоплює близько 160 країн світу, враховує соціальний капітал як один із ключових показників для оцінки благополуччя країн¹⁴⁸. Варто відзначити, що розрахунок соціального капіталу для цього індексу в першу чергу базується саме на показниках генералізованої міжособистісної довіри¹⁴⁹. Аналізуючи даний індекс бачимо, що в 2014 році Україна зайняла 63 місце в загальному рейтингу¹⁵⁰, маючи одну з найвищих оцінок саме за розвиненість соціального капіталу (40-е місце). Однак, згодом

¹⁴⁴ Там само, с.72

¹⁴⁵ Патнам Р. Д. Творення демократії: Традиції громадської активності в сучасній Італії / пер. В. Ющенко. Київ : ОСНОВИ, 2001, с.209

¹⁴⁶ Putnam R. D. Bowling alone: the collapse and revival of American community. SIMON & SCHUSTER, 1999. p.143

¹⁴⁷ Ibid., p.143

¹⁴⁸ Ukraine (Ranked 74th) :: Legatum Prosperity Index 2023. *Legatum Prosperity Index 2023*.

¹⁴⁹ The Legatum Prosperity Index (2023) by the Legatum Institute: Legatum Prosperity Index 2023. *Legatum Prosperity Index 2023*.

¹⁵⁰ Білоус О. Україна піднялася в рейтингу процвітання аж на одну сходинку. *Зеркало недели | Дзеркало тижня / Mirror Weekly*.

показники почали стрімко падати і вже у 2018 році Україна була на 111 місці загалом, а за соціальним капіталом на 119 місці¹⁵¹. До 2021 року Україна продемонструвала значний прогрес, потрапивши до переліку країн, що найбільш покращили свої позиції, та зайняла 78-ме місце у рейтингу¹⁵². За соціальним капіталом Україна в 2021 році була на 102 місці¹⁵³.

Для того, щоб поглянути на стан міжособистісної довіри в конкретних регіонах звернемось до відкритої бази даних World Values Survey 2021 (7 хвиля, 2017-2020). Анкета опитування для Світового дослідження цінностей включає в себе 7 питань, що прицільно присвячені міжособистісній довірі. Загалом, в Україні близько 30% людей вважають, що більшості людей можна довіряти. Для порівняння в скандинавських країнах цей показник приблизно 60-70% (Данія – 73,9%, Фінляндія- 68,4%, Швеція – 62,8%). У західній Європі рівень довіри дещо нижчий, проте залишається близьким до половини населення: Нідерланди – 58,5%, Німеччина - 43,4%, Водночас, в центральній, південній та східній Європі показники переважно нижчі та ледве доходять до половини (Іспанія – 41,0%, Естонія – 33,9%, Італія – 26,6%, Польща-24,1%, Румунія – 12,1%).

За допомогою кросстабуляційного аналізу даних з відкритої бази даних WVS, визначаємо, що у Запорізькій області 21,7% опитаних вважають, що більшості людей можна довіряти, 78,3% відповіли, що «потрібно бути дуже обережним в стосунках з людьми»¹⁵⁴. В Чернігівській області генералізовану довіру до всіх людей мають 8,1% опитаних. Майже всі опитані погоджуються з тим, що членам сім'ї можна довіряти: 100% в Чернігівській області і 98,6% в Запорізькій області. Що стосується довіри до сусідів, більшість опитаних схильні довіряти до певної міри: 59,4% в Запорізькій та 48,7% в Чернігівській областях, абсолютну довіру до сусідів зазначили 7,2% опитаних в Запорізькій області та 5,1% у Чернігівській.

¹⁵¹ За останні 10 років Україна у Рейтингу процвітання втратила 42 позиції – Без Брехні. *Без Брехні – Викриваємо фейки, боремося з маніпуляціями за допомогою фактчеку.*

¹⁵² The Legatum Prosperity Index Overview 2021. Legatum Institute. p.18.

¹⁵³ Ibid., p.18

¹⁵⁴ Haerpfer, C., Inglehart, R., Moreno, A., Welzel, C., Kizilova, K., Diez-Medrano J., M. Lagos, P. Norris, E. Ponarin & B. Puranen (eds.). 2022. World Values Survey: Round Seven - Country-Pooled Datafile Version 5.0. Madrid, Spain & Vienna, Austria: JD Systems Institute & WVSA Secretariat

Також в рамках опитування було задано питання щодо довіри людям, яких респонденти знають особисто та незнайомцям, яких зустрічають вперше. В обох областях однаково велика частина респондентів довіряють особистим знайомствам (73,9% в Запорізькій області і 73,7% в Чернігівській області)¹⁵⁵. І навпаки, абсолютної довіри до незнайомців немає в жодній області. Однак в Чернігівській області, більше опитаних (18,8%) все ж вважає, що деякою мірою довіряти незнайомцям потрібно. В Запорізькій таку думку розділяє 11,9% людей. На Запоріжжі віряни інших релігій користуються більшим рівнем довіри, що підтвердили майже третина опитаних (32,8%). На противагу цьому, на Чернігівщині таких респондентів лише чверть (24,1%). Це може бути пов'язано з тим, що релігія в Запорізькому регіоні має менше значення у порівнянні з Чернігівським регіоном. Водночас велика відмінність між регіонами спостерігається у питання довіри людям інших національностей, 42,9% респондентів з Чернігівської області деякою мірою довіряють представникам інших національностей, в той час як на Запоріжжі цей показник майже вдвічі менше (абсолютно довіряє 1,6 відсотки, до певної міри 21,9%)¹⁵⁶.

2.7. Висновки до підрозділу

Як висновок можна зазначити, що політична, громадянська, релігійна участь як і волонтерство, мережі неформальних зв'язків та довіра є важливими індикаторами для визначення рівня розвитку соціального капіталу. Кожен з цих критеріїв є аплікабельним до вивчення концепту в Україні та відображає важливі результати щодо взаємодій людей в соціальних мережах. Політична участь, а саме голосування, виступає ключовим механізмом стимулювання громадської активності та формування соціального капіталу, сприяючи залученню громадян до важливих суспільних процесів та підвищенню рівня довіри до політичних інститутів. Участь у громадських організаціях відображає показники громадянської участі, оскільки такі об'єднання створюють простір для

---

¹⁵⁵ Там само

¹⁵⁶ Там само

обговорень та обміну інформацією, а також сприяють зміцненню соціальних зв'язків та формуванню активного громадянського суспільства як балансу до державної влади. З урахуванням важливості релігії в житті української спільноти, церква та інші релігійні організації виступають не лише як місця релігійної практики, а й як важливі середовища для формування громадянських навичок і встановлення соціальних норм. Також, хоча участь у більш формальних об'єднаннях, таких як громадські організації та релігійні об'єднання є індикаторами соціальної активності, значний вклад у формування соціального капіталу роблять навіть найдрібніші міжособистісні взаємодії та встановлені під час них неформальні соціальні зв'язки. Окрім того, практика показує, що волонтерство не лише сприяє розвитку громадянських навичок, а й дає можливість набути досвіду в організацій та адміністративній діяльності та спонукає людей до альтруїстичних дій на благо громади, відповідно формуючи соціальний капітал в спільноті та стимулюючи вирішення дилем колективної дії. І останнім у переліку, однак точно не за важливістю є довіра та взаємність, які підвищують ефективність співпраці в соціумі та зменшують трансакційні витрати на укладання контрактів, сприяючи таким чином формуванню та примноженню соціального капіталу.

РОЗДІЛ III. ПОРІВНЯЛЬННЯ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ В ЗАПОРІЗЬКІЙ ТА ЧЕРНІГІВСЬКІЙ ОБЛАСТЯХ

Емпіричні дані, зібрані на основі шести ключових критеріїв, надають можливість детально проаналізувати соціальні мережі Запорізької та Чернігівської областей. Ці дані дозволяють з'ясувати рівень розвитку соціального капіталу в областях, а також виявити основні тенденції у взаємозв'язках, які будують українці в обраних регіонах.

Аналіз явки на виборах у Запорізькій та Чернігівській областях показує, що жителі Чернігівщини більш активно залучені до політичного життя. Загалом згідно з дослідженням Українського центру суспільних дій, що проаналізували всі вибори починаючи з 2010 року, Чернігівська область показує високі показники явки на виборах, що в приблизно сягає 60-5 відсотків, а у Запорізькій області показник участі у голосування 55-65%.¹⁵⁷

Отримані результати свідчать, що такий демократичний інструмент як голосування є дієвим, адже використовується більшістю громадян Чернігівської області. Голосування, як демократичний інструмент, є ефективним та легітимним для громадян Чернігівської області, що позитивно впливає на розвиток соціального та політичного капіталу, який культивується в цьому регіоні. Високий рівень участі у виборах вказує на громадянську свідомість та активність, що сприяє укріпленню демократичних інститутів і загальному суспільному благополуччю. У Запорізькій області показники участі в голосуванні значно менші, що свідчить про явну нестачу політичного капіталу. Тобто за аналізом показників політичної участі, Чернігівська область стоїть на сходинку вище, аніж Запорізька.

Незважаючи на те, що більшість населення України визнає важливість громадських організацій, існує значна нестача мотивації для активної громадянської участі. Порівнюючи поширеність громадських організацій та

---

¹⁵⁷ Український центр суспільних даних, Процюк А., Горбаль А. Історична явка (2010-2019).

участь у таких об'єднаннях населення Запорізької та Чернігівської областей бачимо, що безперечним лідером є Запорізька область. За даними Державної служби статистики у Запорізькій області набагато більше людей зареєстровані як члени громадських організацій, що свідчить про більшу поширеність горизонтальних соціальних зв'язків та довіри до них. Такі зв'язки генерують міцний соціальний капітал та забезпечують стабільну діяльність «третього сектору», а отже розвиток свідомого громадянського суспільства, як запобіжника можновладству. Високий рівень залученості громадян до діяльності громадських організацій у Запорізькій області вказує на ефективність механізмів соціальної кооперації, що є важливим фактором для сталого розвитку регіону. У той час як у Чернігівській області спостерігається значно нижчий рівень участі в громадських об'єднаннях, що може свідчити про слабші соціальні зв'язки та гальмування розвитку соціального капіталу.

Релігійність має значущий вплив на більшість форм громадянської активності, адже чітко корелює з альтруїзмом та волонтерством в суспільстві, що відображає вплив релігійних цінностей та норм. Згідно з зібраними емпіричними даними спостерігається більша залученість до діяльності релігійних організацій та церкви в Чернігівській області. Такі результати можна пояснити загалом більшою роллю церкви в центральній та західній частині України, на противагу Сходу та Півдню, які історично були більш зросійщені та більше піддавались впливу антирелігійної політики Радянського Союзу. Запорізька область, як і інші регіони на Сході України, є високо індустріальною, з розвиненою важкою промисловістю, металургією, машинобудуванням тощо, і відіграла важливу роль для Радянського Союзу. Більшість населення цього регіону працювали на великих підприємствах у містах, де релігія мала менш помітне місце в повсякденному житті. Такий соціально-економічний ландшафт створив стежку залежності (path dependency) переважно через професійні асоціації та світські організації. В господарській системі Чернігівської області переважає агропромисловість. Через меншу урбанізованість регіону, церква мала більше

значення, а отже соціальний капітал часто формувався на основі більш традиційних і релігійних структур. Отже, хоча обидва регіони об'єднує те, що люди вважають себе віруючими, всі показники вказують на те, що в центральному макрорегіоні, до якого входить Чернігівська область, релігійна участь більша. На південному Сході (відповідно в Запорізькій області) релігійна спільнота є менш активною.

Показники неформальних соціальних зв'язків у мережах Запорізької та Чернігівської областей не мають суттєвих відмінностей. Однак, спостерігається різниця в спрямуванні соціальних мереж, в яких взаємодіють громадяни. У Чернігівській області переважає залучення до організацій, пов'язаних зі спортом, дозвіллям та культурою. Натомість, у Запорізькій області більше опитаних долучені до організацій само- та взаємодопомоги, а також до інших об'єднань. Це частково може впливати на види соціального капіталу, які утворюються в кожному регіоні. Участь у широких об'єднаннях за інтересами може сприяти утворенню зв'язуючого соціального капіталу, який об'єднує різні соціальні групи та слугує платформою для поширення репутації особи. З іншого боку, участь у групах самопомоги, які є більш закритими для членства та приймають людей за їхньою наявною репутацією, генерує з'єднуючий соціальний капітал, що стимулює більшу внутрішню довіру та забезпечує ефективність такої групи. Загалом, неформальні соціальні зв'язки розвинені приблизно на однаковому рівні в обох областях.

Вищенаведені дані підтверджують, що волонтерство є поширеною формою участі, що має великий кредит довіри серед людей як в Центрі так і на Сході України. Можна сказати, що центральний регіон, до якого відноситься Чернігівська область, відрізняється більш активною волонтерською участю, в той час як у південно-східному Запоріжжі люди, хоча й довіряють волонтерам та добре поінформовані про їх діяльність, не поспішають особисто долучатись до благодійної діяльності. Тому хоча загальна середня динаміка щодо волонтерської участі в Україні є позитивною та має великий кредит довіри для

здійснення благодійної діяльності, південно-східний регіон залишається менш активним. Це можна пояснити загальною тенденцією до вищого рівня волонтерської активності в центральному регіоні України порівняно зі східним. За наведеними даними у другому розділі, захід та центр країни були найбільше залучені до допомоги учасникам Революції Гідності. Відповідно бачимо, що імпульс до загального зростання волонтерського руху у 2014 році пішов саме з центру, зі столиці, Києва і звідти ширився країною. Тому області, які знаходяться ближче до столиці, виявилися більш залученими у волонтерську діяльність. Отже, волонтерська участь у Чернігівській області є більшою, ніж у Запорізькій області.

Аналізуючи довіру та взаємність, можна сказати, що більшу генералізовану довіру до людей мають мешканці Запорізької області. Це означає, що мешканці цього регіону схильні більше довіряти не тільки своїм близьким і знайомим людям, але й незнайомцям. Такий рівень генералізованої довіри є важливим показником соціального капіталу, оскільки він сприяє зміцненню взаємодопомоги та громадянської активності. Такий показник великою мірою переплітається та підтверджує як велику залученість громадян Запоріжжя до громадських організацій та і до груп взаємодопомоги. Довіра до знайомих та сім'ї в обох областях сягають однакових показників з невеликим статистичним відхиленням. Загалом, генералізована довіра в Запорізькій області свідчить про наявність потенціалу для розвитку соціального капіталу в формі волонтерства та іншої суспільно корисної активності, оскільки ті хто довіряють людям навколо схильні чинити альтруїстично, оскільки очікують до себе того самого, за виникнення необхідності.

Для візуалізації висновків, щодо порівняння рівня розвитку соціального капіталу можна створити таблицю. Відповідно до результатів дослідження, кожна з областей отримує бал за той критерій, в якому вона має вищі показники.

Таблиця 1

Критерії	Запорізька область	Чернігівська область
Політична участь	0	1
Громадянська участь	1	0
Релігійна участь	0	1
Неформальні соціальні зв'язки	1	1
Волонтерство та благодійність	0	1
Довіра та взаємність	1	0

Підсумовуючи вищесказане, можна стверджувати, що соціальний капітал є більш розвиненим у Чернігівській області. З огляду на виборчу явку в цій області, можемо зробити висновок, що жителі Чернігівщини мають значний політичний капітал та наділяють владу кредитом довіри, постійно беручи участь у голосуванні. Також, враховуючи історичні та географічні чинники, релігійна участь на Чернігівщині є доволі поширеною. Участь в релігійних організаціях створює підґрунтя для розвитку громадянського суспільства та соціального капіталу в Чернігівській області завдяки взаємозв'язкам, що утворюються між людьми в цих організаціях. Неформальні соціальні зв'язки також є однаково поширеними в обох областях. А волонтерство та благодійність, з огляду на географічну належність до центрального регіону є достатньо розвиненими та зумовлюють утворення соціальних мереж та альтруїзм. Водночас, у Запорізькій області спостерігається значна нестача політичного капіталу, через невисоку активність на голосуваннях. Однак, з огляду на показники довіри та взаємності і

громадської залученості, в області доволі широко розвинені горизонтальні мережі взаємодії, що дає потенціал для розвитку інших індикаторів.

ВИСНОВКИ

Україна, як молода демократія, стикається з викликами побудови ефективних інституцій, активізації ролі громадянського суспільства та забезпеченні сталого процвітання держави. Соціальний капітал становить міцне підґрунтя для розбудови та реформування внутрішньої політики України, а також подальшого економічного розвитку. Вивчення соціального капіталу у контексті регіональних особливостей дозволяє глибше розуміти суспільні процеси та відповідно до цього розробляти та адаптувати ефективні державні політики з огляду на соціально-політичні особливості областей.

Соціальні зв'язки в різних регіонах, відображають різноманіття місцевих традицій, цінностей та норм. Вивчення його рівня та динаміки в різних областях України дає можливість аналізувати особливості громадянського суспільства та політичної культури в різних регіонах. Відповідно, порівняння рівня розвитку соціального капіталу у Чернігівській та Запорізькій областях дозволяє ідентифікувати сильні та слабкі сторони кожного регіону та має потенціал для сприяння активній участі громадян у суспільному житті та покращення якості взаємодії між громадянами та владою. В свою чергу, дослідження цього є важливою складовою на шляху до створення більш ефективної та стабільної системи управління на рівні областей, що сприятиме загальному розвитку України як сучасної демократичної держави.

Поняття соціального капіталу здобуло значний розвиток завдяки внеску видатних вчених, таких як П'єр Бурдьє, Джеймс Коулман, Френсіс Фукуяма та Роберт Патнем. Їхні дослідження показали, що соціальний капітал виступає ключовим фактором для стабільного розвитку суспільства, сприяючи ефективній взаємодії між людьми для суспільного блага, а також формуванню довіри та громадянськості. Український науковий дискурс також активно вивчає соціальний капітал та його роль у формуванні громадянського суспільства та політичної культури. Праці вітчизняних дослідників Антоніни Колодій, Галини Зеленько та Олега Демкова підкреслюють значення цього поняття для нашої

країни, акцентуючи на розвитку політичного капіталу та міжособистісної довіри серед населення.

За допомогою методологічних критеріїв, розроблених Р. Патнемом для аналізу рівня соціального капіталу, включаючи політичну, громадянську, релігійну участь, неформальні соціальні зв'язки, довіру та взаємність, були зібрані та оцінені емпіричні дані для обох досліджуваних регіонів, що дозволило встановити та порівняти рівень розвитку соціального капіталу в них. Кожен з цих критеріїв відображає важливі аспекти взаємодії людей у соціальних мережах. Політична та громадянська участь, визначені завдяки інформації щодо явки на голосуваннях та участі в громадських організаціях є ключовими механізмами стимулювання громадянської активності та формування соціального капіталу. Участь у церковних та релігійних організаціях, так само як і волонтерських та благодійних асоціаціях виступають як важливий індикатор поширеності середовища для формування громадянських навичок та встановлення соціальних норм. Неформальні міжособистісні взаємодії, а саме долученість до асоціацій та гуртків пов'язаних з дозвіллям та генералізована довіра до людей є важливими складовими соціального капіталу, які підвищують ефективність співпраці в суспільстві. Таким чином, різноманітні аспекти участі та співробітництва у різних сферах життя суспільства сприяють розвитку соціального капіталу і формуванню стабільних та продуктивних громадянських структур.

За результатами дослідження можна зазначити, що соціальний капітал є більш розвиненим у Чернігівській області. Висока виборча явка та активна участь у громадських організаціях свідчать про значний політичний капітал та довіру жителів Чернігівщини до владних структур. Релігійна участь також є поширеною, що сприяє розвитку громадянського суспільства та соціального капіталу через взаємозв'язки між людьми в релігійних організаціях. Неформальні соціальні зв'язки мають значний потенціал у формуванні соціального капіталу. На противагу, у Запорізькій області спостерігається нестача політичного капіталу, хоча розвиненість неформальних горизонтальних

мереж взаємодії та міжособистісної довіри відкривають потенціал для подальшого розвитку інших аспектів соціального капіталу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аналіз українського волонтерства на основі методології нових соціальних рухів. *Національний інститут стратегічних досліджень*.
URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/analiz-ukrayinskoho-volonterstva-na-osnovi-metodolohiyi-novykh-sotsialnykh>.
2. Білоус О. Україна піднялася в рейтингу процвітання аж на одну сходинку. *Зеркало недели | Дзеркало тижня | Mirror Weekly*.
URL: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/ukrayina-pidnyalasya-v-reytingu-procvitannya-prosperity-index-2014-155593.html>.
3. Благодійність очима українців. *Zagoriy Foundation*.
URL: <https://zagoriy.foundation/wp-content/uploads/2022/01/blagodijnist-ochyma-ukrayincziv-u-2021-1.pdf>.
4. Громадянське суспільство України в умовах війни-2022" - звіт за результатами дослідження. *USAID*. URL: <https://ednannia.ua/attachments/article/12447/%D0%93%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%B4%D1%8F%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B5%20%D1%81%D1%83%D1%81%D0%BF%D1%96%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE%20%D0%B2%20%D1%83%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%85%20%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B8%202022....pdf>
5. Громадянське суспільство в Україні: погляд громадян. Головна - Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва. URL: <https://dif.org.ua/article/gromadyanske-suspilstvo-v-ukraini-poglyad-gromadyan>
6. Демків О. Соціальний капітал українського суспільства: сильні та слабкі капіталогенерувальні структури. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2012. № 4. С. 3–21.

7. Держава і церква в Україні-2019: підсумки року і перспективи розвитку відносин. Київ : Укр. центр екон. і політ. дослідж. ім. Олександра Разумк., 2019 URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Religiya.pdf
8. Державна Служба Статистики України. Діяльність громадських організацій в Україні у 2017 році. Київ, 2018. 75 с. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/07/zb_go_2017.pdf
9. За останні 10 років Україна у Рейтингу процвітання втратила 42 позиції – Без Брехні. *Без Брехні – Викриваємо фейки, боремося з маніпуляціями за допомогою фактчеку.* URL: <https://without-lie.info/infographics/za-10-ostannikh-rokiv-ukraina-u-reytnhu-protsvitannia-vtratyla-42-pozytsii-i-mezhuie-z-slaborozvynenymu-afrykans-kumu-krainamy-malavi-i-dzhybuti/>.
10. ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНОГО ОПИТУВАННЯ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ В УКРАЇНІ. IFES. 2019. URL: <https://www.cvk.gov.ua/wp-content/uploads/2019/11/2019-vpu-ifes-ukraine-infographics-report-factsheet-d5-2019-07-09-ukr.pdf>.
11. Зведена інформація про кількість виборців, які отримали бюлетені на виборчих дільницях. Центр виборча комісія, 2015. URL: https://www.cvk.gov.ua/wp-content/uploads/2018/10/yavka_po_reg_vm_2015.pdf.
12. Зеленько Г. Подолання кризи інституційної довіри як передумова розвитку соціального капіталу. ІІЕНД НАН України, 2018.
13. Зеленько Г. Довіра до суспільно-політичних інститутів в Україні і наслідки її дефіциту для країни. *Studia Politologica Ucraino-Polona*. 2018. № 8. С. 108–118.
14. Колодій А. На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні : монографія. Львів : Червона Калина, 2002. URL: https://political-studies.com/wp-content/uploads/2010/01/Kolodiy_Na_Slyahu.pdf.

15. Колодій А. Соціальний і політичний капітал та їх вплив на довіру до публічної влади. Львів : Асоц. укр. банків, ДВНЗ “Ун-т банк. справи”, 2017. 523 с. URL: <https://political-studies.com/?p=1481>.
16. Коуен Б. Соціальне життя кави / Брайан Коуен., 2005. – 377 с. – (Преса Єльського університету). URL: <https://bhsecglobal.files.wordpress.com/2014/03/social-life-of-coffee.pdf>
17. Місцеві вибори в Україні: як змінювалася явка за період незалежності. Слово і Діло. 2020. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2020/10/27/infografika/polityka/miscevi-vybory-ukrayini-yak-zminyuvalasya-yavka-period-nezalezhnosti>
18. Місцеві вибори: як COVID-19 вплинув на явку. Слово і Діло. 2020. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2020/10/27/pogljad/polityka/miscevi-vybory-yak-covid-19-vplynuv-yavku>
19. Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення громадян України: тенденції 2000-2021 р.р. Київ : Укр. центр екон. і політ. дослідж. ім. Олександра Разумк., 2021 URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2021_Religiya.pdf
20. Патнам Р. Д. Творення демократії: Традиції громадської активності в сучасній Італії / пер. В. Ющенко. Київ : ОСНОВИ, 2001
21. Президентські вибори 2014. *Datatowel.in.ua*. URL: <https://datatowel.in.ua/elections/presidential2014>
22. Прес-релізи та звіти - Динаміка довіри соціальним інституціям протягом 2020-2021 років: результати телефонного опитування. Домашня сторінка КМІС. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1093&page=1>
23. Прес-релізи та звіти - Довіра соціальним інституціям. *КМІС*. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=678>.
24. РЕЛІГІЯ, ЦЕРКВА, СУСПІЛЬСТВО І ДЕРЖАВА: ДВА РОКИ ПІСЛЯ МАЙДАНУ. Київ : Укр. центр екон. і політ. дослідж. ім. Олександра

- Разумк., 2016.
 URL: https://razumkov.org.ua/upload/Religiya_200516_A4.compressed.pdf.
25. СЕРЕДНІЙ КЛАС: ГРОМАДСЬКА АКТИВНІСТЬ, ГОТОВНІСТЬ ДО АСОЦІАЦІЇ І ПРОСУВАННЯ ДЕМОКРАТИЧНИХ СТАНДАРТИВ. *Національна безпека і оборона*. Укр. центр екон. і політ. дослідж. ім. Олександра Разумк., 2014. Т. 1-2, № 144,145. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD144-145_2014_ukr.pdf.
26. Степаненко В. Громадянське суспільство: дискурси і практики. Київ : Ін-т соціології НАН України, 2015. 420 с.
27. Український центр суспільних даних, Процюк А., Горбаль А. Історична явка (2010-2019). <https://socialdata.org.ua/istorichna-yavka-2010-2019/>
28. Центральна виборча комісія, ВИБОРИ НАРОДНИХ ДЕПУТАТИВ УКРАЇНИ 21 липня 2019 року. 47 с. URL: <https://www.cvk.gov.ua/wp-content/uploads/2019/10/2019-NDU-ua-Analytical-report.pdf>.
29. Центральна виборча комісія ВИБОРИ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ 31 березня 2019 року. 35 с. URL: <https://www.cvk.gov.ua/wp-content/uploads/2019/10/2019-VPU-ua-Analytical-report.pdf>
30. Церква, суспільство, держава у протистоянні викликам і загрозам сьогодення. Київ : Укр. центр екон. і політ. дослідж. ім. Олександра Разумк., 2017. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2017_Religiya.pdf
31. Чечель Р. Рівень розвитку громадянського суспільства в Україні: порівняльний аналіз Чернігівської та Запорізької областей : курсова робота, рукопис. Київ, 2023. 33 с.
32. Як змінювався волонтерський рух в Україні 2013–2020 років: дискусія у. *Національний меморіальний комплекс Героїв Небесної Сотні – Музей Революції Гідності*. URL: <https://www.maidanmuseum.org/uk/node/1115>.
33. Bourdieu P. The Forms of Capital / Pierre Bourdieu // Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education / Pierre Bourdieu. – Westport: Greenwood, 1986. – P. 241–258.

- 34.CAF World Giving Index 2015: a global view of giving trends. Charities Aid Foundation, 2015. URL: https://www.cafonline.org/docs/default-source/about-us-publications/caf_worldgivingindex2015_report.pdf.
- 35.CAF World Giving Index 2018: a global view of giving trends. Charities Aid Foundation, 2018. URL: https://www.cafonline.org/docs/default-source/about-us-publications/caf_wgi2018_report_webnopw_2379a_261018.pdf
- 36.CAF World Giving Index 2021: a global pandemic special report. Charities Aid Foundation, 2021. URL: https://www.cafonline.org/docs/default-source/about-us-research/cafworldgivingindex2021_report_web2_100621.pdf
- 37.Coleman J. S. Social Capital in the Creation of Human Capital. *American Journal of Sociology*. 1988. Vol. 94. P. 95–120. URL: https://www.jstor.org/stable/2780243?read-now=1&seq=25#page_scan_tab_contents.
- 38.Fukuyama F. Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity. Simon&Scbuster, 1995. URL: https://www.everand.com/read/224430176/Trust-The-Social-Virtues-and-the-Creation-of-Prosperity#_search-menu_134958.
- 39.Haerpfer, C., Inglehart, R., Moreno, A., Welzel, C., Kizilova, K., Diez-Medrano J., M. Lagos, P. Norris, E. Ponarin & B. Puranen (eds.). 2022. World Values Survey: Round Seven - Country-Pooled Datafile Version 5.0. Madrid, Spain & Vienna, Austria: JD Systems Institute & WWSA Secretariat. [doi:10.14281/18241.20](https://doi.org/10.14281/18241.20)
- 40.How do European countries differ in religious commitment? Use our interactive map to find out. *Pew Research Center*. URL: https://www.pewresearch.org/short-reads/2018/12/05/how-do-european-countries-differ-in-religious-commitment/?fbclid=IwAR3UPwlfZmVE9ZFfMDCEOo4bcn4cmiHAzf6zfkKIGUD_Z-eXQ4yQO6dJkXQ.
- 41.Putnam R. D. Bowling alone: the collapse and revival of American community. SIMON & SCHUSTER, 1999. 747 p.

42. Putnam R. D. The Prosperous Community. *The American Prospect*. 1993. Vol. 4, no. 13.
43. The Legatum Prosperity Index (2023) by the Legatum Institute: Legatum Prosperity Index 2023. *Legatum Prosperity Index 2023*. URL: <https://prosperity.com/>.
44. The Legatum Prosperity Index Overview 2021. Legatum Institute. URL: https://docs.prosperity.com/3616/3544/3967/The_2021_Legatum_Prosp erity_Index_Overview_-_Web.pdf.
45. Ukraine (Ranked 74th) :: Legatum Prosperity Index 2023. *Legatum Prosperity Index 2023*. URL: <https://www.prosperity.com/globe/ukraine>.

АНОТАЦІЯ

Дипломної роботи

Тема: «Розвиток соціального капіталу в Україні: порівняльний аналіз Запорізької та Чернігівської областей»

Студентки: Чечель Ренати Олександрівни

Рік навчання, факультет: Факультет соціальних наук і соціальних технологій, політологія 052 (2020-2024рр.)

Науковий керівник: кандидат філософських наук, доцент Кисельов С.О.

Рецензент: Амельченко Н.А.

Захищена “_____” _____ 200_ р. *(дата не проставляється)*

Короткий зміст роботи:

У роботі розглянуто роль соціального капіталу у побудові стійкої, процвітаючої демократії в Україні. Соціальний капітал формує міцне підґрунтя для ефективного реформування внутрішньої політики та економічного розвитку. Дослідження соціального капіталу в контексті регіональних особливостей дозволяє краще розуміти суспільні процеси та адаптувати державні політики до соціально-політичних особливостей областей. Порівняння рівня соціального капіталу у різних областях України дозволяє виявити особливості громадянського суспільства та політичної культури. Порівняння Чернігівської та Запорізької областей допомогло ідентифікувати сильні та слабкі сторони у розвитку соціального капіталу в досліджуваних областях. У кваліфікаційній роботі розкрито підходи до дослідження соціального капіталу П'єра Бурдьє, Джеймса Коулмана, Френсіса Фукуями та Роберта Патнема. А також українських науковців, таких як Антоніна Колодій, Галина Зеленко та Олег Демків. Використовуючи методологію Роберта Патнема, яка включає політичну, громадянську та релігійну участь, неформальні соціальні зв'язки, довіру та взаємність, були зібрані та оцінені дані для Чернігівської та Запорізької областей. У висновку, дослідження показало, що соціальний

капітал у Чернігівській області є більш розвиненим завдяки високій виборчій явці, релігійній участі, неформальним соціальним зв'язкам та волонтерству.